

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

UPPSATSER

- Professor *Gösta Berg*, Stockholm: Etnologiska
forskningsmetoder 65
Etnological research methods 74
Antikvarien fil. lic. *Anne Marie Franzén*,
Stockholm: En koptisk tunika 76
A Coptic tunic 97

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

- F. museichefen fil. dr *Albert Sandklef*, Var-
berg: Marckens lösning Santi Laurs Dag
1640 99
Förste intendenten fil. dr *Erik Andrén*, Stock-
holm: Thomas Renström — en efterlyst
guldsmed 101

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

- F. förste intendenten fil. dr *Sigurd Wallin*,
Stockholm: Örebro slotts historia under
Bertil Waldén 104
Sten Lundwall: Generationsväxlingen inom
romantikens klassicism. Anmäld av f. riks-
antikvarien fil. dr *Bengt Thordeman*, Stock-
holm 110

KORTA BOKNOTISER

- Sture Bolin: En skånsk prästson i Amerika .. 112
Om visor och låtar. Studier tillägnade Sven
Salén 112

RIG · ÅRGÅNG 44 · HÄFTE

3

1961

Föreningen för svensk kulturhistoria

Ordförande: Presidenten i Svea Hovrätt *Herman Zetterberg*

Sekreterare: Förste intendenten fil. dr *Marshall Lagerquist*

REDAKTION:

Nordiska museets styresman professor *Gösta Berg*

Förste intendenten fil. dr *Marshall Lagerquist*

Professor *Sigfrid Svensson*, Rigs redaktör

Ansvarig utgivare: Professor *Gösta Berg*

Redaktionens adress: Folklivsarkivet, Lund. Telefon 115 28

Föreningens och tidskriftens expedition:

Nordiska museet, Stockholm NO. Telefon 63 05 00

Års- och prenumerationsavgift 10 kr

Postgiro 193958

Rig utgår även till medlemmarna av Sällskapet Folkkultur, Finnigatan 8, Lund

Årsavgift 10 kr. Sällskapets postgironummer 177569

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äga från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

Etnologiska forskningsmetoder

Av Gösta Berg

När denna akademi* stiftades för mer än 200 år sedan, var kunskapen om vårt eget folks kulturutveckling ännu mycket ofullkomlig. Bl. a. var de förhistoriska jordfynden på grund av bristande jämförelsematerial nästan helt oförstådda. Om de s. k. naturfolken ägde man endast en ofullständig och schematisk kunskap, i vilken ingick dunkla föreställningar om en särskild naturrätt, om en naturlig religion osv. Ett kvarts sekel hade visserligen förflutit sedan jesuiterpatern Joseph François Lafitau utgav sitt arbete "Moeurs des Sauvages Americains comparées aux Moeurs des Premiers Temps" (2 vol. Paris 1724) och därmed vid bearbetningen av sina fältforskningar bland kanadensiska irokeser och huroner först bland alla tillämpade något som kan kallas moderna etnologiska forskningsmetoder. Greker, romare, araber, kineser och andra antikens kulturfolk hade med iver samlat uppgifter om främmande folk, inte minst dem som bodde vid världens utkant, men det hade aldrig blivit annat än en materialsamling, dessutom full av missförstådd verklighet, av försök att jämka samman oförenliga meddelanden, av saga och dikt. Medeltiden och renässansen

följde antiken i spåren och fastän världsbilden vidgades, främst genom oförvägna sjöfarares bragder, blev själva formen för meddelande av ny kunskap i stort sett densamma. Endast under mycket speciella förhållanden kunde man vänta sig en djupare förståelse av de skriftlösa folkens kulturer och deras inbördes sammanhang. En av dessa förutsättningar var kunskap, erhållen inte genom ytliga iakttagelser utan genom långvarigt, nära studium av en enskild folkgrupp av en intellektuellt skolad person med förmåga att förutsättningslöst sätta sig in i en miljö, helt artskild från den europeiska, därtill en person med vilja och förmåga att lära sig ett eller flera helt nya språk.

En sådan man var Lafitau, som 31-årig kom till missionsstationen i Sault Saint Louis, nära det nuvarande Montreal, och som i sitt anförda arbete hävdar att primitiva kulturer måste bedömas utifrån sina egna förutsättningar och inte inpassas i europeiska kategorier. Likheter i kulturförhållandena mellan skilda folk och mellan skilda tidsepoker kan vara av allmänt eller specifikt slag, endast av de senare kan enligt Lafitau slutsatser dragas om släktskap. Primitiva kulturer i samtiden kastar ljus över förhållandena hos antikens folk och vice versa. Senare forskning har visat, att Lafitaus försik-

* Inträdesföreläsning i Kungl. Vitterhets-Historie- och Antikvitets Akademien den 1 mars 1960.

tigt framlagda slutsatser inte alltid var riktiga, men de bildar under alla omständigheter upptakten till europeisk etnologisk forskning.

I Sverige blev efter allt att döma denna grundläggande framställning i samtiden och långt senare nästan okänd. I våra offentliga bibliotek finns, så vitt jag kunnat inhämta, endast ett gammal exemplar av arbetet, nämligen i Kungliga Biblioteket, och det är betecknande, att det tillhört den vidsynte och lärde Carl Gustaf Tessin.¹

Utvecklingen kom på detta område att hos oss gå andra vägar, i den mån man över huvud taget kan tala om någon etnologisk och etnografisk forskning. När zoologen Sven Nilsson på 1830—40-talen framlade sina banbrytande och i våra dagar inte minst av utländsk forskning uppmärksammade åsikter om den gradvisa kulturutvecklingen, i någon mån föregripande tankegångarna hos Darwin, var det främst de etniska förhållandena, folkgruppernas rastillhörighet, som dominerade intresset. Det var i Sven Nilssons huvudverk "Skandinaviska Nordens Ur-invånare. Ett försök i komparativa ethnografien" (1838—43) som Gunnar Olof Hyltén-Cavallius hämtade inspiration till det märkliga verket "Wärend och Wirdarne. Ett försök i Svensk Ethnologi" (1—2, 1863—68), där han med allsidig lärdom skildrade sin småländska hembygd. Man möter i detta arbete en bestämd vetenskaplig strävan att komma till klarhet om de metoder, med vilka folk-

livet i äldre och nyare tid kan granskas. Ordet etnologi användes, såvitt man vet, första gången 1842 av engelsmannen James Cowles Pritchard. Snarast gällde det då en översättning av det tyska *Etnographie* och man förstod därmed vetenskapen om raser och folkslag, om deras förhållanden till varandra och deras fysiska och psykiska olikheter. Hyltén-Cavallius ansåg sig verkligen liksom sin föregångare Sven Nilsson lämna bidrag till frågan om vår svenska rashistoria. Redan Nilsson hade vid sin tolkning av olika fornsakstyper och forngravar hänfört dem till skilda folkslag som successivt bebott landet och han anknöt här till folksägnernas värld med dess tomtar och troll, dvärgar och bergfolk. Även Hyltén-Cavallius tror sig i Wärend kunna avläsa de olika folkböjlor som föregått virdarnas invandring, men han belyser näringsliv, levnadsvanor, rättstillstånd och religion både hos de äldre hypotetiska inbyggarna och de egentliga virdarna under den senare tidens olika epoker. Det kan inte bevisas, men jag har en gång antytt möjligheten, att Hyltén-Cavallius vid utgivandet av *andra* delen av sitt arbete även hunnit ta del av de nya vägar till utforskning av den mänskliga kulturen som den store banbrytaren Edward Burnett Tylor anvisade i sitt 1865 utgivna arbete "Researches into the Early History of Mankind and Development of Civilization". Härpå tyder de inledande orden om hur "alla de folkminnen, hvilka på olika grad av upplösning ännu förekomma hos vår allmoge, äro aflagringar från äldre, ehuru ofta till tiden åtskilda odlingssepoker, icke olika de lemningar af forntida telluriska formationer, hvilka träffas spridda öfver ytan af vår jord. Att samla dessa traditionella kvarlevor, att igenkänna, serskilja och

¹ I Danmark utgav professor Jens Kraft 1760 det märkligt framsynta arbetet "Kort Fortæling af de Vilde Folks fornemste Indretninger, Skikke og Meninger". Inte heller detta blev emellertid uppskattat efter förjänst av samtiden, varom se Kaj Birket-Smith i *Folk*, 2, 1960, s. 5 ff.

ordna dem, samt att ur dem skeda ett rent poetiskt eller faktiskt innehåll, blir då ett icke ovärdigt föremål för mensklig forskning. En gång vetenskapligt ordnad, böra vi af denna forskning kunna vänta skördar för ethnologien och kulturhistorien, jemförliga med en nyare tids stora upptäckter inom språk-kunskapens och naturvetenskapens områden.”

Vid denna tid existerade ingen egentlig skillnad mellan den forskning som sysslade med de utomeuropeiska s. k. naturfolkens kulturer, vad vi här i landet kallar etnografi, och den som byggde på inhemskt material. Men det är betecknande att etnografien från början och ännu i dag står under tillsyn av en annan kunglig akademi än den som i dag är samlad i detta rum. Den moderna etnologiska utforskningen av det *egna* folket kan med en viss rätt sägas ha vuxit upp först i hägnet av den institution som under namnet Skandinavisk-Etnografiska samlingen tillkom 1873 och i våra dagar bär namnet Nordiska museet. De ganska snart utomordentligt rika samlingar av folklig tradition som här bildades blev, sedan den första grundläggningstiden var förbi, basen för ett med åren allt mer intensifierat vetenskapligt arbete. Att detta till en början i övervägande grad kom att inrikta sig på folklig tro och sed berodde på det personliga intresset hos den man som framför andra bör nämnas som föregångsman i detta sammanhang, nämligen Nils Edvard Hammarstedt. Genom sitt stränga krav på att forskningen måste gå hand i hand med insamlingsverksamheten och genom sin vetenskapliga målsättning kom han att långt utanför sina egentliga forskningsområden få betydelse bland sina kolleger inom och utom den institution han tjänade. För Hammarstedt stod

det fullt klart att det inte fanns någon principiell olikhet mellan de skriftlösa kulturerna och de förhållanden som kan studeras runt omkring oss. Även inom kulturer som inte är skriftlösa finns stora befolkningsskikt, vilkas status är att jämföra med dem genom att de förblivit i obemärkthet och inte ger sig till känna i de litterära källorna. Så förhåller det sig framför allt med folkkulturerna i de europeiska länderna, vilkas utforskning enligt Hammarstedt var etnologiens främsta uppgift.

Det material som vid dessa studier kommer till användning är först och främst de egentliga "kvarlevorna", byggnader, redskap och andra lösa föremål, som blivit bevarade från äldre tid. Den stora pålitligheten ur rent källkritisk synpunkt av detta stoff gav en gång den danske historikern Erik Arup anledning att med skärpa betona, att "endnu helt op til vor tid har man ikke forstaaet at levningen, lige fra Peterskirken selv til den falske veksler, er en saa langt sikrere kilde til viden om fortiden, end en beretning om Peterskirkens bygningshistorie eller vekslerens beretning om hans særlige tilfælde". Det är bl. a. denna omständighet som ger museerna och deras samlingar deras vetenskapliga värde. Men det är förståeligt om kolleger från andra vetenskapsområden konstaterar, att etnologerna liksom arkeologerna vid sin minutiösa granskning av artefakterna inte så sällan måste syssla med skäligen triviala ting!

När det gäller notiser som hämtas ur den muntliga traditionen blir osäkerheten större och många falluckor möter här och påkallar en minutiös granskning enligt den allmänna källkritikens metoder, innan

materialet användes. Det är betecknande, att författaren till ett på sin tid grundläggande arbete, "Die Ethnologische Methode" (1911), tysken Fritz Graebner, var en skolad historiker som i stor utsträckning bygger sin framställning på Ernst Bernheims för alla historiker välkända lärobok. Etnologen har emellertid en fördel framför historikern genom att traditionen i relativt obetydlig grad är färgad av intressedominans, även om en sådan kan göra sig gällande i speciella fall, främst vid skildringen av sociala sammanhang, såsom beträffande lönarbetare och arbetsgivare eller eljest, när klassmedvetandet gör sig gällande. Emotionell färgning kan också möta, när den egna prestige kommer i riskzonen, liksom självfallet här som annars i mänskligt samliv fabuleringslusten stundom är ägnad att snedvrída en relation. Den korrektion som forskningen kan verkställa beror på tillgången till ett större material, som i viss mån kontrollerar sig självt, men också på möjligheterna att med dess hjälp bilda sig en individuell föreställning om de olika traditionsbärarna. I avsikt att erhålla en sådan hävdar många forskare med skärpa den sammanhängande skildringens försteg framför de enskilda notiserna. Så var fallet med den amerikanske föregångsmannen på den etnologiska forskningens område, den tyskfödde Franz Boas. Hos oss företrädde den bortgångne ledamoten av denna akademi Herman Geijer liknande tankegångar. När det gäller rent saklig forskning kan emellertid den nu nyttjade högt utvecklade intervjutekniken lämna en motsvarande säkerhet. Även den sammanhängande texten, som vanligen framträder med filologiska anspråk, kan f. ö. ofta få en besvärande emotionell färgning, inte

minst på grund av den milda förståelse som efter livets strider lätt smyger sig in i den äldrades minnen av vad han upplevt.

En allvarlig begränsning av traditions-materialets värde för mera ingående forskning är på många områden svårigheten, för att inte säga omöjligheten, att göra det till föremål för kvantitativ bearbetning. Mycket intressanta försök har gjorts av Sigurd Erixon att med hjälp av dagboks-material utföra ett slags retroaktiva arbetstidsstudier, men det är på grund av de många villkorliga faktorerna ovisst, om denna väg är framkomlig annat än i undantagsfall.³

Av den största vikt för en rätt uppfattning av de äldre kulturförhållandena är självfallet de uppgifter som trots allt kan återfinnas i äldre material i form av notiser, bilder, kartor osv. Detta material måste källkritiskt behandlas efter samma regler som gäller för all historisk vetenskap. Uppgifterna är ofta alltför sporadiska för att själva räcka långt, men de ger viktiga stödjepunkter vid bedömandet av konstans och variabilitet i sedernas karaktär och förekomst i rummet och tiden. I förvånande stor utsträckning visar det sig, att de geografiska kulturgränserna har en betydande ålder. Att konstatera detta innebär inte någon anslutning från min sida till den populära statistiska synen på folkkulturen, som det tvärtom enligt min mening gäller att på alla sätt skjuta undan. Men den geografiska förskjutning i utbredningen av kulturelementen och kulturkomplexen, som en gång måste ha skett, ligger ofta så långt tillbaka i tiden, att vi nu inte kan annat än hypotetiskt fastställa orsakerna

³ Sigurd Erixon i Folk-Liv. 1938, s. 263 ff.

till att flexibiliteten avstannat just vid den givna gränsen. Det har gjorts många försök att låta naturförhållandena dominera förklaringen av dessa kulturgränser, men erfarenheten har visat, att ett sådant betraktelsesätt är tillämpligt endast i mycket begränsad omfattning. Detsamma gäller i själva verket, som David Hannerberg framhållit, redan kulturlandskapet som sådant. Dess historia är som han säger "till en icke oväsentlig del idéhistoria och dess geografi en vetenskap om idéernas spridningsförlopp genom rumsliga innovationsprocesser och om deras förverkligande inom den givna miljön genom rumsliga gestaltungsforlopp".⁴ Även när det gäller andra företeelser än dem som präglat landskapet är det utan tvivel geografien, den rumsliga synpunkten på stoffet, som måste bli det främsta hjälpmedlet vid den historiska analysen. Inte minst under senare år har inom europeisk etnologi mycken möda nedlagts på kartläggningen av olika kulturföreteelser i avsikt att därigenom vinna medel för sådan analys. Den nordiska etnologiens grand old man Sigurd Erixon har varit en av föregångsmännen på detta område och hans "Atlas över svensk folk-kultur" (1957) hör till de stora landvinningarna.⁵ Ännu betydelsefullare blir dessa forskningsarbeten, när motsvarande verk i andra länder kommer att möjliggöra konnektioner över gränserna och därmed ökade förutsättningar att på internationell bas studera de dynamiska spridningsförloppen. Det behöver inte framhållas, att metoden har sin begränsning, främst därigenom att det i första

hand är de enkla kulturelementen som kan göras till föremål för kartering, medan komplex av företeelser knappast låter sig gripas på detta sätt.

Samma förhållande gäller emellertid även andra metodiska försök att komma till klarhet över utbredning och sammanhang, när det gäller kulturelementens spridning bland olika folkgrupper och inom skilda geografiska områden. Jag erinrar om de energiska insatser som i detta hänseende gjorts av en av samtidens främste etnologer, amerikanen A. W. Kroeber, vars statistiska studier över indian-kulturer företer en viss metodisk likhet med språkmännens glottokronologiska undersökningar. I de nordiska länderna har dessa metoder ännu inte kommit till användning på etnologiskt material och det är tveksamt om något kan vara att vinna, om så sker, annat än i mycket speciella fall.

Betydande svårigheter uppstå när det gäller att rekonstruera det historiska förloppet beträffande sociala och religiösa förhållanden. De i och för sig intressanta iakttagelser vi kan göra på dessa områden avslöjar måhända endast utvecklade tendenser och ibland helt enkelt utslag av en reproducerande utveckling, sådana vi även eljest är väl bekanta med som ett marginalt adaptationsfenomen. Inte mycket större är möjligheten att nå fram till de skapande tankarna bakom trosföreställningar och folklig sed. Här spelade för det sena 1800-talets forskare strävan att nå fram till symbolinnehållet en mycket stor roll, inte utan samklang med tidens litterära strömningar och epokens allmänna inriktning. Man torde emellertid kunna utgå från att de mera klarsynta bland forskarna var medvetna om att de, när de gjorde sina villkorliga, starkt hypo-

⁴ Ymer 79, 1959, s. 185.

⁵ Denna del behandlar "Materiell och social kultur" och ingår som första delen i ett större verk, utgivet av Kungl. Gustav Adolfsakademien.

tetiska konstruktioner, närmast tillämpade en nu inom naturvetenskaperna (och kulturgeografien) mycket använd metod: att bygga modeller för att sedan pröva, hur de överensstämmer med verkligheten. Dessa forskares svaghet var att vad de återfann i folktraditionen som petrifierade rester av fruktbarhetskult, solkult osv. av dem uppfattades som fyllt av levande innehåll, av tro och föreställning. De förstod med andra ord inte ännu vad en gammal eskimåkvinnas en gång anförtrödde Knud Rasmussen: "Du vil altid have mening i disse overnaturlige ting: men det bekymrer vi os ikke om. Vi er tilfredse med ikke at forstå."⁶

Eftersom en så avsevärd del av kulturutvecklingen ligger utanför vår exakta kunskap, måste rekonstruktionen av de historiska förhållandena många gånger bli starkt hypotetisk. För att nå närmare än till allmänna antaganden av den typ som 1800-talets forskare arbetade med har man måst ägna ökad uppmärksamhet åt nutida företeelser som lämpar sig för ett mera ingående studium av kulturutvecklingens förlopp. Inte minst de korologiska undersökningar som utförts av Torsten Hägerstrand^{6a} och andra lundsiska geografer ger etnologen mycket att tänka på i fråga om den första stimulan- sen till ändringar i den inre balans, mot vilken varje given kulturmiljö tenderar. Särskilt fängslande är konstaterandet att ofta samma orter inom ett visst geografiskt fält vid olika tidpunkter går i spetsen för innovationerna, till synes utan någon särskild orsak. Härpå har ännu ingen hållbar förklaring framlagts, men det är

möjligt att där innovationer skett någon gång av en tillfällig orsak, t. ex. genom en gammal folkförflyttning, dessa sedermera har en tendens att fortsätta. Ett sådant förhållande står i ett visst sammanhang med vad man sedan länge kunnat konstatera, nämligen att nyanseringen av en folklig kulturmiljö som utsättes för främmande påverkan inte blott kommer till synes i den formen att nya element tillföres utan även på så vis att själva grunden blir fruktbarare och synes skapa förutsättningar för autokton utveckling.

Gärna finner vi uppkomsten, uppfinningen, själva skapelseakten så ojämförligt mycket mera intressant än adaptationen och anpassningen. Men den förra är onekligen mycket svårare att nå fram till, redan av det skälet att den i de flesta fall ligger så långt tillbaka i tiden, att den inte låter sig studeras med mera förfinade metoder. I den mån detta emellertid låter sig göra, har en förskjutning under senare tid skett, när det gäller bedömandet av sådana företeelser. Man räknar, som en bortgången ledamot av denna akademi Gudmund Björck för några år sedan framhöll, på ett annat sätt än tidigare med det engångsmässiga i historien: "Individuella impulser och det medvetet genomförda uppsåtet fattas ånyo som väsentliga faktorer" och "vart moment i den historiska verkligheten är visserligen unikt och aldrig återkommande, varje kulturform bär i sin konkreta gestalt individuella särdrag."⁷ Det är märkligt att se, hur den enskildes val i en viss situation kan *synas* ske mot allt förnuft, men hur rationellt resultatet sedermera ter sig.

⁶ Här anförts efter Dansk Geografisk Tidsskrift 37, 1934, s. 49.

^{6a} Hägerstrand, Innovationsförloppet ur korologisk synpunkt, 1953.

⁷ Björck, Ord och tanke i hellensk dikt, 1956, s. 81 f.

I fråga om många av de enklare kultur-elementen tror man sig dock kunna konstatera, att uppkomsten av varje särskilt sådant har föregåtts av långvariga experiment, som först sedan de vunnit en viss stadga nått spridning utanför det antagna ursprungsområdet. Det är av största betydelse att denna kulturutvecklingens mekanik ägnas uppmärksamhet, inte minst när det gäller de stora och avgörande nyvinningar som skapade grundvalen för hela den västerländska odlingen.

När det gäller påverkan utifrån har etnologisk forskning under senare år inte minst varit upptagen av frågorna om vilken inverkan den statliga uniformeringen haft, sådan vi känner den också i våra dagar. Härmed är många problem förknippade som inte sällan hänför sig till den ekonomisk-historiska utvecklingen, även den av största betydelse vid bedömandet av etnologiska fenomen. Sigfrid Svensson har ganska nyligen inför detta forum framlagt synpunkter rörande relationerna mellan skånsk och dansk bondekultur och han har även i andra sammanhang ägnat hithörande problem stort intresse. Inte minst betydelsefullt förefaller mig vara hans framhållande av att den snabbare ekonomiska utvecklingen inom ett visst område i negativ riktning kan påverka bedömningen av traditionsmaterial, själva källäget, för att använda historikernas term.⁸

Inte mindre angeläget är att söka klarlägga företeelsernas spridning och anpassning efter de speciella förhållanden, där de vunnit insteg. För många forskare ter sig dessa frågor t. o. m. viktigare än allt annat, med andra ord, det väsentliga

i den historiska processen är enligt deras uppfattning icke själva lånet utan de behov som gör att detta kommer till stånd och de förutsättningar som gör det möjligt att lånets element kan komma till användning. Eller för att begagna Moltke Moes ord, när han talar om saga och sägen: Det är som "med blomsterstøvet, som vinden förer fra egn til egn: arten blir den samme, men karakteren bestemmes af jordbund og veirlag".⁹ Vad som i sådana fall ter sig som mer eller mindre betydelsefullt beror väl ytterst på den enskilde forskarens dominerande intresse och temperament. I det långa loppet sker säkerligen en viss utjämning som i lika mån tillgodoser skilda riktningar inom forskningen. Sett som helhet blir det evigt samma frågor som etnologen måste ställa till sitt material, till de mänskliga handlingarna och de mänskliga artefakterna, de frågor som Rudyard Kipling gav uttryck åt när han skrev:

I keep six honest serving men
They taught me all I knew
Their names are What and Why and
When
And How and Where and Who.¹⁰

Uppenbart är emellertid att i och för sig varken kunskapen om en företeelses uppkomst eller dess spridning och anpassning ger någon klar bild av dennas sätt att funktionera i miljön. Detta har gjort att studiet av de sociala företeelserna i mindre grad än eljest är fallet kunnat bygga på forskningsmaterial insamlat i äldre tid, vare sig detta skett systematiskt eller inte. Den gren av etnologien som

⁸ Svensson, Skånskt och danskt i Rig 1938, s. 33 ff. Jfr samme förf. i Från Småland och Hellas, studier tillägnade Bror Olsson 1959, s. 143 ff.

⁹ Moltke Moe i inledningen till Qvigstad-Sandberg, Lappiske eventyr og folksagn, 1887, s. XVI.

¹⁰ I Just So Stories, 1902.

engelsmännen kallar socialantropologi har sedan länge konstaterat, att detta äldre material inte förslår, främst på grund av iakttagelsernas ytlighet och deras alltför schematiska karaktär. Nya utomordentligt inträngande och förfinade analyser har visat sig nödvändiga och man har också med stor framgång kunna spörja på nytt och med ständigt modifierade frågeställningar. År för år avläser man en rik och fruktbar utveckling inom detta forskningsområde. Inte sällan har man anledning konstatera att socialantropologien står nära de strömningar inom språkvetenskapen som vi är vana att kalla den strukturella linguistiken. Liksom fallet var med det franska dramat kräver denna forskning rummets och tidens enhet, att kulturfenomenen skall tolkas inom ramen av den civilisation inom vilken de i nutidsskiktet utvecklas och existerar. Identiska eller till synes identiska fenomen kan i olika civilisationer ha helt olika betydelse. Den forskare som jämför mönster inom olika kulturer tappar gärna ur sikte det individuella som är väsentligt, hans kunskap blir fragmentarisk och han förlorar sig obönhörligen i vaga och dimmiga generaliseringar.

Socialantropologien företer emellertid många skilda forskningsriktningar som tidvis stått och står i starkaste motsättning till varandra. Främst gäller det härvid uppfattningen om vad som är det väsentliga och egentligen drivande i kulturutvecklingen. Engelsk forskning präglas för närvarande av en stark betoning av familjebildningen som social faktor och därigenom också som grundläggande för kulturkomplexen i sin helhet. Avgörande betydelse har inte längre näringsliv, religion och mera utvecklade sociala organisationer utan uppmärksamheten kon-

centreras — med rätt eller orätt — på de mest primära av alla samfundsbildningar. Dessa återfinnes under alla förhållanden under de torftigaste villkor och ger redan därigenom intryck av att vara äldre, mera ursprungliga än andra sidor av mänsklig odling! Frågor om patrilineär eller matrilineär släktledning, om gruppexogami, om avunculat osv. har kommit att i påfallande stor utsträckning uppta forskarnas intressen, när det gäller utforskningen av primitiva, i sig själv slutna kulturer och samhällsbildningar. Även om våra förhållanden är långt mera komplicerade skulle det säkert inte vara utan betydelse att sådana synpunkter vunne ökad uppmärksamhet också hos oss.

Det skall emellertid inte fördöljas att kritiska röster har höjts mot en alltför ensidig utveckling i denna riktning, som under vissa förutsättningar t. o. m. anses kunna innebära en självutplåning av den etnologiska forskningen. Så skrev den redan tidigare återopade Kroeber i fjol om etnologernas ställning:

”Nu finner vi plötsligt till vår överraskning att vår vetenskap blivit myndig. Tiden och utilitarismen har hunnit fatt oss och vi ser oss klassificerade och hänvisade till socialvetenskaperna. Där är luften mindre klar, jargongens rökdimmor lägrar sig många gånger täta. Generaliseringar förslår inte längre, vi lär oss att tillbedja Abstraktionen. De knivskarpa konturerna upplöses och övergår i dem som avgränsar de logiska kategorierna. Till vår dagliga spis uppfinner vi hypoteser i avsikt att pröva dem; man säger oss att detta är något som är regel hos det framstående släkte som kallas naturvetenskapsmän. Om någon av och till, liksom jag, känner sig illa till mods i socialvetenskapernas hus, så bli inte för-

vånad: vi är bortbytingar där, vårt sanna fadershem ligger på annan ort.”¹¹

Impulser, intern utveckling — allt detta ger ändå inte den tillfredsställande förklaringen till den mänskliga andens uppfinningsrikedom, anpassningsduglighet och framgångsrika förmåga att lyfta sig över det ärvda och invanda.

Detta för mig avslutningsvis över till några ord om kulturutvecklingen i stort. Den äldre uppfattningen, ärvd redan från antiken, menade att denna var unilineär, gemensam för alla folk och i alla delar av världen, endast här och var fördröjd genom omständigheternas makt. Det var en tanke som väl lät sig förena med den viktoriaiska kultursynen med dess utvecklingsoptimism. Den fick hos oss ett poetiskt uttryck i invokationen till Viktor Rydbergs berömda kantat:

Ur nattomhöljda tider
emot *ett* mål, fördolt för dig,
o mänsklighet, du skrider
i sekler fram din ökenstig.
Din dag är blott en strimma
som lyser blek och matt —
se framom henne dimma
och bakom henne natt!

En sådan kulturuppfattning måste i våra dagar sägas vara bestämt dementerad, i varje fall i fråga om det enhetliga målet. Åter och åter har forskningen visat en oändligt mycket mer nyanserad bild än den vedertagna. ”De samlande linjerna” visar sig oroande ofta bero på samtidens eller eftervärldens subjektiva mening. Det

är något av det värdefullaste — allmänmänskligt sett — som den kulturhistoriska (och historiska) forskningen har lärt oss. Även på detta område gör sig en långt mer komplicerad och flerdimensionell uppfattning gällande. Den kommer på ett klart sätt till uttryck i den för några år sedan bortgångne Henri Frankforts kritik av den en tid så livligt och så lidelsefullt debatterade historikern Arnold Toynbee: ”Toynbee tror att det finns ett berg att bestiga, en stig att följa. Men sanningen är, för att bruka hans eget bildspråk, att vi ser gestalter i vila eller i rörelse i ett dimhöljt fjärran, men vi vet inte något om deras inbördes läge: vi vet inte vilken klippavsats som är högre eller lägre än den andra. Eller med andra ord: Vi ser bilar röra sig, stanna eller stå stilla. Men vi vet inte om de rör sig i en gränd, på en fyrfilig autostrada, på öppna fältet eller i en cirkelrund arena — vi vet inte ens om där finns någon ingång eller utgång.”¹²

Att sia om framtiden är inte forskningens sak, men när det gäller att upplysa det förgångnas natt kan man våga hoppas en del! Även inom etnologisk forskning skiftar doktriner och metodiska grepp kameleontartat. Man kan väl inte här vänta sig samma häpnadsväckande landvinningar som på naturvetenskapernas fält. Men bortom det nuvarande vetandets horisont skönjer etnologisk liksom annan humanistisk forskning nya lockande perspektiv, nya rika möjligheter att tränga in i hittills osedda världar, verkligheter bakom verkligheten.

¹¹ American Anthropologist 61, 1959, s. 404.

¹² The Birth of Civilization in the Near East 1951, s. 25.

Summary

Ethnological research methods

In conducting his Indian field-research, the French Jesuit priest J. F. Lafiteau was the first person to apply what might be called modern ethnological research methods. His original account of 1727 forms the basis for ethnological research in Europe but it seems to have remained practically unknown in Sweden. Development here was to take another direction. When the zoologist Sven Nilsson of Lund put forward his pioneering views on cultural development, in the 1830s and the 1840s, it was the racial groups to which the people belonged which dominated his interests. It was from this that Gunnar Olof Hyltén-Cavallius gained inspiration for his notable work, "Wärend och wirdarne" (parts 1 and 2, 1863—1868), where one can see a decidedly scientific endeavour to attain definite knowledge of the methods by which the life of the people could be investigated. As Sven Nilsson had done, Hyltén-Cavallius wanted to contribute to the racial history of Sweden but at the same time he throws light on economic life, ways of life, the law and religion of the various peoples who — as he take it — succeeded each other in Sweden. The author has already put forward the idea that Hyltén-Cavallius before publishing part 2 of his book was familiar with the content of "Researches", published in 1865, by the great pioneer, Edward Tylor.

In Sweden, ethnological research on the Swedish people continued to develop under the patronage of the Nordiska museet which was founded in 1873. The reason for this research being at first devoted to folk-belief and folk-customs was due to the personal interests of N. E. Hammarstedt, a pioneer who exerted influence even outside his special field. According to Hammarstedt, there is no fundamental difference between the study of primitive peoples and of European peasant cultures.

The things preserved are the ethnologist's most important source material; the consequent description and the distribution of the phenomena give him the chance to interpret

and criticise the original sources, each in his own way. During recent years, ethnological research all over Europe has expended much labour on making maps of various cultural phenomena and one of the leaders here was the "grand old man" of Nordic ethnology, Sigurd Erixon. This work will have even more importance in the future when map-making in different countries makes connections over frontiers easier, and when it is possible to study the dynamic sequence of events on an international basis. As is evident from earlier research, special difficulties appear when it comes to reconstructing the historical course of events with regard to social and religious conditions. In historical reconstruction during recent years, special attention has been paid to present-day phenomena which could throw light on the actual course of events and mechanics in cultural development. Especially interesting in this connection has been the discovery that often the same places within a certain geographical area at different moments lead to the innovations. As for the actual origin, the ethnologist nowadays looks upon non-recurring event in history in a different way. As regards external influence, more recent ethnological research has devoted special attention to the effect of the directing of the government and to economic-historical development. For many investigators, what stands out as essential in historical events is not the cultural borrowing itself but the need for it and the conditions requisite for its origin.

But neither knowledge of the origin of a cultural phenomenon nor its spreading and adaptation gives any clear picture of its way of functioning in its setting. But for a study of this the material collected at an earlier time is insufficient. The modern social anthropologist here requires the unity of time and place for his material: apparently identical phenomena can in different civilisations have quite a different significance. Penetrating and ingenious analyses have been worked out and

the ways of approach have constantly been renewed. The author points out that controversial opinions became valid and that a scholar such as A. Kroeber took up a fiercely critical attitude against a too one-sided development of ethnology in this direction.

Earlier research readily worked on the principle that cultural development was unilinear: this belief nowadays is definitely contradicted. Again and again research has

revealed an infinitely more diversified picture than that accepted. Doctrines and methods have shown chameleon-like variations even in ethnological research. One could hardly have expected the same astounding new advances as in science. But beyond the present horizon of knowledge may be descried new enticing perspectives for ethnology as for other humanistic research.

En koptisk tunika

Av *Anne Marie Franzén*

Det Danske Kunstindustrimuseum i Köpenhamn förvärvade i samband med en utställning i museet av orientalska textilier en tunika, som i utställningskatalogen karakteriserades som egyptiskt gravfynd från 6. århundradet e. Kr.¹ Denna tunika var ett mycket vackert exemplar i sin art. Framförallt var den ovanligt fullständig som dräktenhet med både ärmar och alla kanter så gott som intakta. Detta är ganska sällsynt när det gäller den textilkonst, som man sedan länge med en allmän och ibland kritiserad term brukar kalla koptisk, dvs. egentligen härstammande från kopterna, de kristnade egypterna. Koptiska textilier ingå — ofta i rika mängder — i museernas samlingar, men flertalet utgöras av visserligen dekorativa men starkt fragmentariska stycken, lösryckta ur sitt ursprungliga sammanhang.

Tunikans allmäntillstånd ingav emellertid allvarliga farhågor. Den var starkt nedsmutsad och fläckig samt ytterligt skör, så att den ville spricka sönder vid minsta beröring. Om man önskade bevara den för framtiden samt att kunna ställa ut den, var en konservering oundgänglig. Detta uppdrag anförtroddes åt Riksantikvarieämbetets textilkonservering i Stock-

holm. I samband med denna konservering, som utfördes under vintern 1959—60, blev tunikan föremål för en ingående undersökning, som gav intressanta resultat. Ett försök att ställa samman gjorda observationer och framkomna fakta av teknisk, ikonografisk och dräkthistorisk art torde ha vidare intresse ur kulturhistorisk synpunkt och motiverar en utförligare publicering.

Tunikan, se fig. 1, är förfärdigad av ylle, färgat i en praktfull röd färg. I varje sida löpa fyra lodräta gula linjer, som även gå längs ärmarnas nederkanter. Som dekor ha invävt i gobelängteknik bårder och medaljonger, mönstrade med figurer i starka färger. Kring hals och ärmar äro fästade blå band, mönstrade i vitt. Förmodligen ha även liknande ursprungligen varit monterade i tunikans nederkant, enligt vad märken i tyget tyda på.

Det är således ett plagg, som har en synnerligen färgrik och festlig anblick. Fortfarande äro färgerna för sin ålder väl bibehållna. I synnerhet den dominerande röda bottenfärgen är lysande och skiftar från starkt karminröd ton till brunrött.

Tunikans höjd är 123, bälens vidd ca 115 och ärmarnas längd 41 respektive 45 cm. Mest iögonfallande, när man ser tunikan utbredd som på fotot, fig. 1, äro

¹ Kunstindustrimuseet: Udstilling af orientalske tekstiler, København, marts 1957. Kat. nr 1.

de smala ärmarna och den kraftiga bredden. Den tycks dock icke ha varit ovanligt stor. Jämför man den med en annan, som tillhör Victoria and Albert museum och som också är av rött ylle och i övrigt mycket lik, fig. 21, är den senare enligt A. F. Kendricks katalog t. o. m. något större.²

På en man av medellängd bör vår tunika ha räckt till halva benet eller i varje fall nedanför knäet, vilket var det normala för män, medan den på kvinnor skulle täcka benen. Den kraftiga vidden blir förklarad, när man ser på avbildningar t. ex. i mosaik, fig. 2, hur tunikan brukade arrangeras. På männen är tunikan uppskörtad genom ett bälte och övre delen faller rikt och pösigt kring överkroppen. Axelmedaljongerna ha åkt nedanför axeln och ärmen sitter snävt kring handleden men är för övrigt fylligt veckad kring armen.³

På mitten av tunikan finns ungefär i midjehöjd ett 5,5 cm brett veck lagt runt om, som förkortar tunikans längd med 11 cm. Ett sådant upplägg är ganska vanligt, således har Kendrick i sin katalog sex koptiska tunikor med ett veck ungefär på samma ställe, just där axelbårderna sluta.⁴ Flera forskare anse att detta veck är avsett att bilda en ränna för bältet.⁵ Men så kan icke vara fallet med den tunika, som är föremål för vår under-

sökning, då de motstående sidokanterna här äro hopsyddas med samma långa förstyg, så att även veckets öppningar äro tillslutna. Och dessa stygn äro ursprungliga.

Vävnadsteknik

Bottentyget i tunikan är vävt i tuskaft av ullgarn, färgat huvudsakligen i rött. Enligt företagen analys är den röda färgen åstadkommen av kermes och krapp färgat på varandra.⁶ Varp- och inslags-tråden är lika, S-spunnen och av mycket fin kvalitet. Dessutom tillkommer i ränderna vid sidorna ett gult inslag, som också är S-spunnet. Varptätheten är ca 10 trådar på 1 cm. Inslaget är mycket tätt tillslaget: omkring 28 trådar på 1 cm.

Vävningen har med största sannolikhet skett i en upprättstående vävstol. Från ca 1400 f. Kr. under nya riket finnas målade framställningar av sådana. Dessa voro förmodligen icke avsedda för vanlig bruksvävnad — därtill använde man troligen fortfarande den horisontella vävstolen — utan för just gobelängvävning. Denna vävstol bestod av två lodräta ständare, på vilken det nedtill var anbragt en vridbar bom. Upptill fanns ännu en bom, som var sänkbar. Detta är samma system, som också används i den persiska mattvävstolen. C. H. Johl har i sin avhandling *Altägyptische Webestühle* avbildat en rekonstruerad gobelängvävstol.⁷ Frånsett den sänkbara bommen upp-

² A. F. Kendrick: *Catalogue of textiles from burying-grounds in Egypt, 1920—1922*, III, Pl. IV, nr 620, s. 7; bälens höjd och bredd här 127, respektive 120 cm.

³ T. ex. D. Levi: *Antioch Mosaic Pavements*, Princeton 1947, Pl. CLXXI a, LXXXVI, a.

⁴ Kendrick, II, nr 333, 335, 336. III, nr 619, 620, 622.

⁵ O. Wulff—W. F. Volbach: *Spätantike und koptische Stoffe*, Berlin 1926, s. 54, nr 11421.

R. Pfister: *Tissus coptes du Musée du Louvre*, Paris 1932, s. 2.

⁶ Analysen utförd vid universitetet i Budapest genom vänlig förmedling av Dr Walter Endrei, Budapest: *Wolle, Rot: Kermes und Krapp aufeinander gefärbt*.

⁷ C. H. Johl: *Altägyptische Webestühle und Brettchenweberei in Altägypten*, Leipzig 1924. Abb. 53. Taf. IV. Se även s. 51 och följande ang. vävstolarna. Hans åsikter ha stöd hos E. Vogt: *Geflechte und Gewebe der Steinzeit*, Basel 1937, s. 102 och 103.

1. Koptisk tunika. Kunstin-
dustrimuseet, Köpenhamn.
Foto ATA.

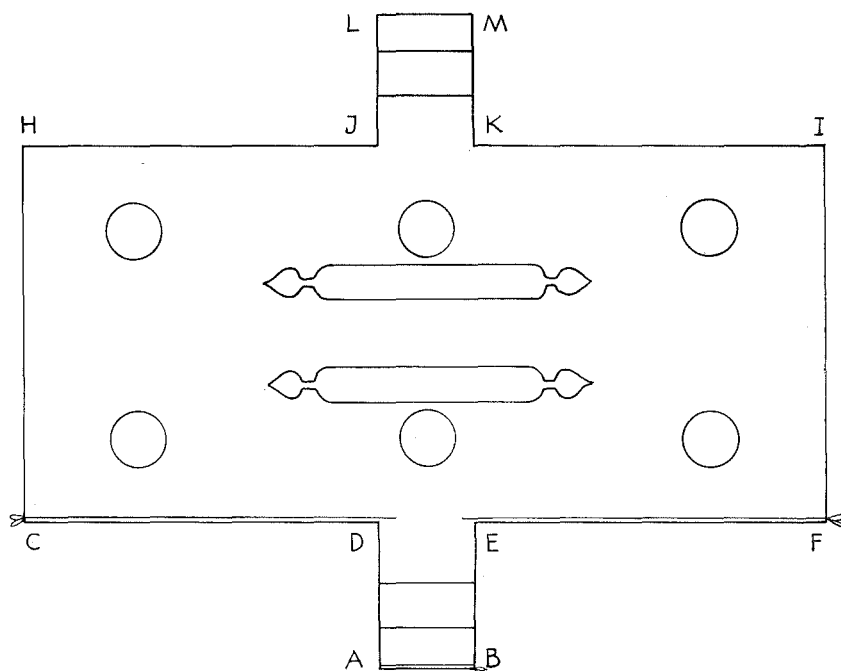
2. Jägare iförd tunika, rikt dekorerad och försedd
med bälte. Detalj av Megalopsychiamosaiken, An-
tiokia. 400-talets senare hälft. Efter Levi.

till, torde denna ha varit ganska lik en skånsk vävstol för flamskvävnad.⁸

Men den egyptiska vävstolen måste ha varit av mycket kraftigare dimensioner, då man vävt hela dräkten, inberäknat ärmarna, på en gång. Fig. 3 visar tunikan uppfläkt så som den vävts. Som synes blir vävbredden mycket stor, ca 270 cm. Även gobelängbårderna och medaljongerna äro gjorda samtidigt med det röda bottentyget och de skiftande färginslagen äro inplockade på den röda varpen.

Man har börjat väva vid den ena ärmens kortsida A—B, fig. 3; här är en uppsättningskant. Man har liksom i flamskvävnad vävt nedifrån och upp, då

⁸ Jfr även M. Hoffmann: En gruppe vevstoler på Vestlandet, Oslo 1958, fig. 13 och 14.

3. Schematisk bild av tunikan fig. 1 såsom den vävs. Man har börjat vid A—B.

bildvävnadernas mönster alla vända sig åt detta håll. Uppsättningskanter finnas även i bälens sidor C—D och E—F.

Dessa uppsättningskanter äro liksom avslutningskanterna ovanligt väl bevarade. Man skulle alltså här kunna ha ett tillfälle att studera, hur man i Egypten förfor både vid uppsättningen och avslutningen av en väv, som var ämnad att bli ett klädesplagg. Egendomligt nog ha de författare, som hittills sysslat med koptiska textilier, med några få undantag, icke intresserat sig för dessa problem. I jämförelse härmed är det skandinaviska arkeologiska textilmaterialet på ett helt annat sätt analyserat.⁹

⁹ T. ex. A. Geijer: Birka III, Uppsala 1938.

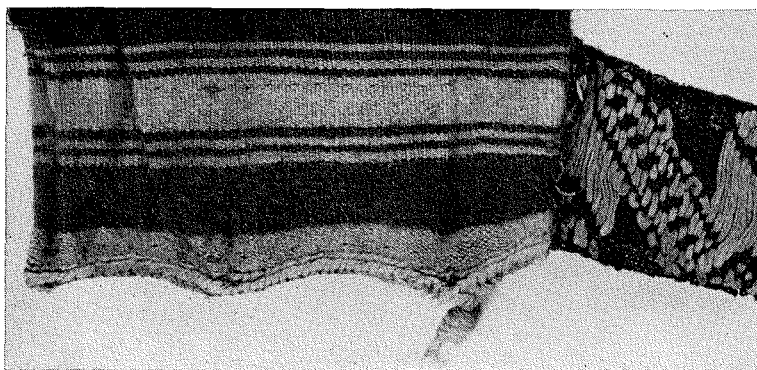
M. Hald: Ancient textile techniques in Egypt and Scandinavia, Acta Archeologica Vol. XVIII, København 1946.

Olddanske Tekstiler, Nordiske Fortidsminder 5, København 1950.

M. Hoffmann—R. Trætteberg: Teglefunnet, Stavanger Museums Årbok, 1959.

Tyvär ärö tunikans kanter ytterst ömtåliga och sköra och undersökningen har hämmats av hänsynen till bevarandet av dessa. Emellertid har jag gått igenom ett jämförelsematerial av koptiska fragment, varav en del utomordentligt välvilligt ställts till mitt förfogande av dr phil. M. Hald, Köpenhamn. Med denna bakgrund läggs här fram en teori hur man kan ha gått tillväga. För att kunna uttala sig med säkerhet bör dock ett större material genomgås.

Skärskådar man den kant, där man börjat väva, så finns där ytterst, se fig. 4, en tjock fläta eller snarare dubbel snodd med två mot varandra gående spiralvridna länkar. Den är gjord av fyra gula trådar (grovt S-tvinnat garn), som äro tydligt synliga i tunikans nedre kant, där de bilda öglor. Från denna snodd utgå varptrådarna. Tänkbart hade varit, att dessa sytts fast vid en redan tillverkad snodd.

4. Detalj av ena ärmen. Det blå dekorationsbandet delvis bortsprättat, så att den snoddliknande uppsättningskanten kommer till synes nederst. Foto ATA.

Men undersökningen visade otvetydigt, att varptrådarna infogats i samband med att snodden förfärdigats. Således kunde detta misstänkas ha samband med själva varpningen.

Denna kan tänkas ha tillgått på följande sätt: man gör en snodd, principiellt på samma sätt, som när man väver ett brickband med användande av två tvåhålsbrickor; som inslag använder man sig av det, som sedan skall bli tunikans varp.¹⁰

Man torde här ha varpat åt båda sidor om snodden — icke endast åt det ena hållet, som är fallet med skandinaviska begynnelsekanter.¹¹ Detta bör ha kunnat ske, om arbetet utförts av minst två personer: en, som har vänt brickorna eller snodden hårt, medan en annan har dragit ut inslaget åt ena hållet och lagt det runt några pinnar eller dylikt, så att man fått önskad längd på varpen, fig. 5 a. Där-

¹⁰ Brickvävning var förmodligen känd sedan långt tillbaka i Egypten. Man har bl. a. funnit skickligt arbetade band i denna teknik från 22 dynastin (945—745 f. Kr.). Även brickor ha påträffats i en sen grekisk-romersk eller koptisk kvinnograv i Antinoe i Övre Egypten. Marie Schuette: Tablet weaving, Ciba Rundschau, No 117, 1956, s. 4 och 17.

¹¹ Mycket tydliga teckningar illustrerade denna metod i Hoffmann—Trætterberg, fig. 1—3.

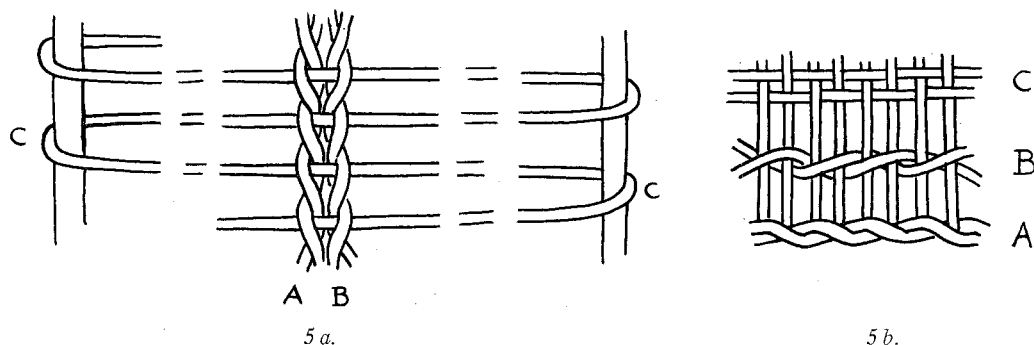
efter har man gått tillbaka i ett nytt skäl i snodden och dragit ut inslaget åt andra hållet lika långt osv. När man har fått önskat antal varptrådar, viker man samman de båda franslagren och sätter upp väven.

Varptrådarna ha varit uppdelade på tre avslutade snodder med längderna A—B, C—D och E—F, fig. 3. Det är nu svårt att avgöra, huruvida man satt upp dessa på en gång med hjälp av extra stavar eller bommar vid sidorna — så som t. ex. sker i vissa trakter beträffande ikatteknik¹² eller om man nöjt sig med att först sätta upp mittpartiet och därefter, när ärmen är färdigvävd, lägga till sidokanterna.

Har man emellertid fått upp varpen mellan bommarna, är det sedan mycket lätt att åstadkomma skälindelning, som därefter bibehålles genom skälsticka respektive solvkäpp såsom man gör i flamskvävnad än i dag.

Man börjar som sagt väva vid A—B. På fig. 4 och 5 b synes omedelbart ovanför kantsnodden en slags varpspridare, som bildats med hjälp av två tjocka gula trådar, som trätts upp och ned över varptrådarna, två och två tillsammans. Det

¹² A. Bühler: Materialien zur Kenntnis der Ikattechnik, Leiden 1943, s. 141. Abb. 112.

5 a. Schematisk teckning av varpningen. Genom snodderna A och B har förts inslaget C, som skall bilda varpen i tunikan. 5 b. A. Kantsnodden sedd från sidan. B. De gula trådarna, som ordna varpen. C. Inslag i tunikans bottenväv. I verkligheten sitta alla dessa trådar packade tätt tillsammans.

ordinära inslaget är därefter mycket tätt och fast tillslaget intill kanten. Sedan har man vävt ärmen i önskad längd till D—E, där man tagit med i väven de nya uppsättningskanterna motsvarande längderna C—D och E—F (dvs. tunikan höjd upp till ärmhålen).

Vid D och E äro kritiska punkter, när inslaget skall slås in och fördelas jämnt på de nya varptrådarnas långa sträckor. Man har här arbetat in ändarna på begynnelsenodden som fig. 6 visar. Även den gula uppordningstråden är införd på liknande sätt, flätad om varptrådarna, två och två tillsammans. Ärmens stadkant, som även synes på bilden, längst till höger, är gjord grövre genom att inslaget här gått över respektive 3 och 4 varptrådar. Man fortsätter med detta 5 cm upp, sedan ärmen är färdigvävd. Därefter ha de flesta av dessa trådar spritts ut och bildat varptrådar i den vanliga tuskaften men några ha bildat dekorativa stygn åt båda sidor.

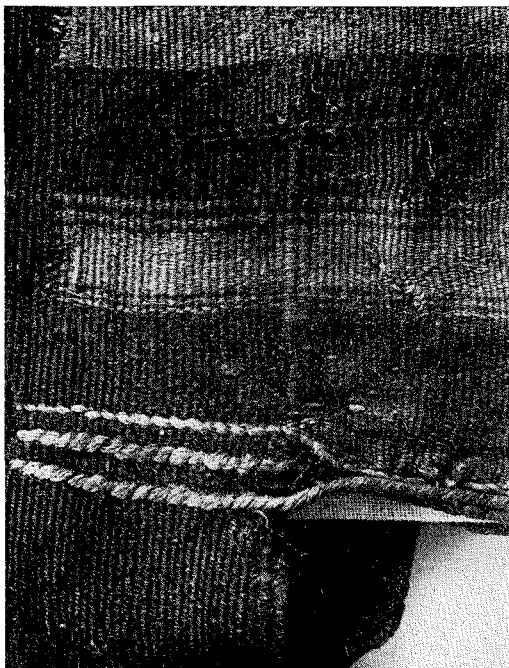
Man väver nu hela tunikan och plockar samtidigt in de mönstrade partierna i gobeläng, där de skola sitta. När man fått önskad bredd på tunikan, i detta fall 115

cm, avslutar man även vid H—J och K—I. Nu är den sista ärmen kvar, som väves på liknande sätt som den första. Avslutningskanterna, fig. 7, bildas genom att varptrådarna flätas tillsammans två och två till en 0,2 cm bred fläta. Därefter föras dessa trådar samman i en med tiden rätt tjock, rund snodd, som avslutas med en knut, varefter den klipptes av. Denna kant är utomordentligt skickligt gjord; icke en trådända sticker ut från den jämna, glatta snodden.

Om man i samband med vävningen har gjort, mellan två varptrådar, en öppning för huvudet så som ofta var vanligt eller om man klippt ett hål, kan nu icke avgöras.¹³ Ringningen är rundad och osedvanligt djup, men endast ca 20 m lång. Kanterna äro avklippta och lagda i en fäll runtom.

Att den koptiska tunikan är vävd i ett med varpen på tvären är iakttaget av de forskare, som sysslat med denna sorts textilföremål. Däremot har som förut på-

¹³ Jfr R. Pfister: *Textiles de Halabiyeh (Zenobia)*, Paris 1951, s. 50, angående syriska och egyptiska tunikor, vilka alla ha en springa för huvudet ca 25—30 cm lång.

6. Detalj av ärmhålet vid E, som visar hur ändarna av kantsnodd och uppordningstråd arbetats in i den ordinarie varpen. Foto ATA.

pekats ingen systematiskt undersökt de begynnelse- och avslutningskanter, som dock torde finnas i ett stort antal i de, låt vara ofta mycket fragmentariska, koptiska textilier, som finnas i museala samlingar.

En av de få, som sysslat med dessa problem angående material från Östra Medelhavsområdet, är den framstående, nu bortgångna engelska forskaren Grace Crowfoot.¹⁴ I en uppsats om några egyptiska fragment i dubbelsidig vävnad tar hon upp till diskussion en där förekommande uppsättningskant, som av fotot att döma mycket liknar den ovan behandlade tunikans. Hon konstaterar, att varptrå-

¹⁴ Bl. a. i G. Crowfoot: *The linen Textiles*. D. Barthelmy, O. P. and J. T. Milik: *Qumran Cave I*. Oxford 1955.

darna icke äro avskurna och drar därav som slutsats, att de måste gått runt bröstbommen och att snodden eller flätan "may have been put in as a weft at the commencement of the weaving, to slip up into the loops when the web was finished and taken off the loom, or it may have been put in through the loops after the web was taken off."¹⁵

Denna teori angående den yttre flätan eller snodden och dess funktion kan i varje fall icke tillämpas på denna tunikas kant. Snodden här bör ha haft annan funktion än att vara ett inslag. Detta visas tydligt av bl. a. öglorna i ena ändan, som gå flera cm utanför väven (fig. 3 vid B, C och F). Det finns heller ingen möjlighet att stoppa in den efteråt, då det reguljära inslaget är mycket fast inslaget tätt intill kanten.

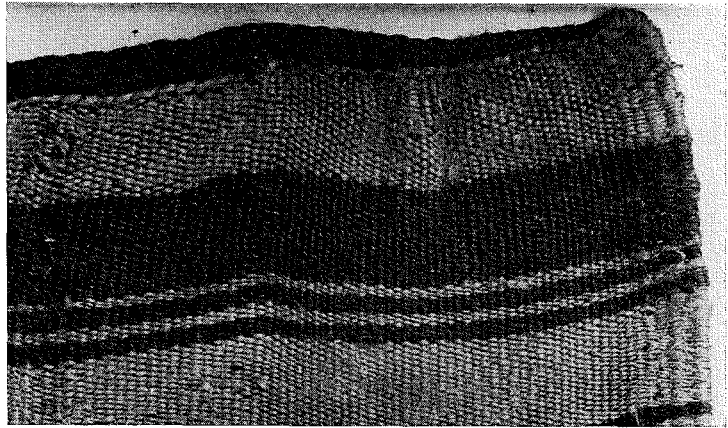
Förmodligen har det under tidig medeltid i Egypten funnits åtskilliga sätt att lösa problemet med en vävs uppsättning i en vävstol. Den metod, som använts i fråga om tunikan, har jag kunnat iakttaga framförallt i andra koptiska dräktdelar av ylle. En utökad undersökning, även innefattande linnefragment, torde kunna ge andra lösningar.¹⁶

Jämför man den ovan beskrivna egyptiska varpningsmetoden med den nord-europeiska, som den framkommer i åtskilliga dräktplagg från tyska och skandinaviska moss- och gravfynd från yngre

¹⁵ G. Crowfoot and J. Griffith: *Coptic textiles in twofaced weave with pattern in reverse*. *Journal of Egyptian Archaeology*, vol. 25, London 1939, Pl. X, s. 42. För denna och flera andra tekniska litteraturhänvisningar tackar jag konservator Marta Hoffmann, Oslo.

¹⁶ En annan forskare, L. E. Start, har behandlat en del uppsättningskanter, som till större delen verka vara missuppfattade. *Coptic cloths*, *Bankfield Museum Notes*, no 4, 1914.

7. Stadkant och avslutningskant vid I, fig. 3. Obs. hur kantsnodden från en ringa början sväller, när fler och fler varptrådar flätats in.

järnålder,¹⁷ så är tillvägagångssättet i princip lika: medelst inslaget i en brickvävd bård bildar man varpen till sin väv — sedan kan detaljerna i utförandet naturligtvis variera.

Gobelängpartierna (Teknik)

Som nämnts prydes den röda tunikan av i gobelängteknik invävda bårder och medaljonger, huvudsakligen innehållande bildframställningar. Förutom de sex medaljongerna, som äro placerade dels i knähöjd, dels en på vardera axeln, märkas de båda axelbårderna, clavi, samt bårder kring ärmarnas nederkant. Allt detta är utfört med fint S-spunnet ullgarn i olika färger (rött, gult, blått, grönt, violett m. m.) samt vita detaljer i lingarn, vilket inslag plockats in på den röda varpen.

Vid gobelängvävningen har man fortsatt att väva som i bottentyget i vanlig tuskaft, över en och under en varptråd. Annars var det vanligt i koptisk vävnad,

¹⁷ R. Stettiner: Brettchenweberei in den Moor-funden von Damendorf, Daetgen und Torsberg. Mitteil. des Anthropol. Vereins in Schleswig-Holstein. Hf. 19. Kiel 1911.

M. Hald: Olddanske Tekstiler med bl. a. dräkter från Corselitze, fig. 57, 59.

Hoffmann—Trætteberg, fig. 1.

att man tog samman två eller flera varptrådar för att bilda en grövre varp mera lämplig för ett grovt mönstergarn.¹⁸ Vid vävningen av de runda formerna ha uppstått vissa problem vid övergången från slätväv till gobelänginsatser. I synnerhet är detta fallet vid medaljongerna. Här har man vävt bottentyget till ungefär rundelns halva höjd, och därvid sökt att få halvcirkelformad uttagning för denna genom att hoppa med inslaget bakom, så att varptrådarna bli fria. Senare har man klippt av inslaget på mitten så att det hänger som en frans på varje sida såsom synes på avigsidan, fig. 8. Därefter har man satt igång med inplockning av gobelänginsatsen. Den, som vävt denna, har samtidigt vävt med rött inslag ytterst för att få den runda formen fint inpassad. Hopfogningen med bottentyget f. ö. har skett i en slags avtrappning och kilformiga insatser har bildats på mitten av varje rundel. Vid ärmbårderna, som ha raka kanter behövas icke sådana åtgärder. Däremot finns liknande tillvägagångssätt vid clavis bladformade avslut-

¹⁸ V. Sylwan: Die Technik. Ur M. Dimand: Die Ornamentik der ägyptischen Wollwirkereien, Leipzig 1924, s. 23.

8. Baksida av en rund gobelänginsats. Den avskurna röda inslagstråden hänger som en tjock frans på vardera sidan. Foto ATA.

ningar, ehuru här saknas fransar. Det är ganska troligt, att två olika vävare arbetat här: en som plockat in, kanske delvis skyttlat, bottentygets inslag så långt som möjligt och därefter har gobelängvävaren tagit vid.

Även i gobelängväven synes spår av olika vävare, minst två, varav en är skickligare. Jämför t. ex. mittpartiet av clavus fig. 11 med dito fig. 12, där den första har mycket bättre tecknade former och är jämnare vävd än den andra. I övrigt har vävningen skett tämligen lika som i våra dagar. Lodräta partier av olika färg ha sammanfogats genom ett slags tandning i triangelform. En del konturer äro eventuellt gjorda i soumak, medan andra äro broderade efteråt. I synnerhet gäller detta lingarnet, som är sytt med tredubbel tråd och bildar en kraftig relief.

Färgerna äro synnerligen starka och kontrastera effektivt mot varandra. En medaljong har t. ex. saftigt gräsgrön färg i botten på kantbården med senapsgula rankor avbrutna med mörkvioletta fyrkanter med knallrosa fåglar. Mittpartiet är rött med kallt grön ryttare på ockragul häst med blå konturer, violetta eller gula figurer omkring. Av färgerna är den

violetta, purpurn, sämst bevarad och har en falnad, brungrå ton. Det är inte den äkta purpurn utan krapp färgat på botten av indigo.¹⁹

Gobelängvävnadernas mönster och bildframställningar

Mönsterteckningen är mycket deformerad och ofta svårtydbar. Delvis kan detta bero på vävningen.

De sex medaljongerna ha alla samma mönster, ehuru de skilja sig i färghänseende och även i tekniskt utförande, fig. 9. Kring det runda mittpartiet på två cirkelbårder, den yttre smal och purpurfärgad med en våglinje, "löpande hund" i vitt lingarn, fortfarande i rent klassisk form, den inre bredare med kantig ranka, inneslutande fyrbladsrosetter och fyrkantiga partier med fåglar sittande i korsform. Ursprunget måste här ha varit en hellenistiskt utformad bård med vinranka och fåglar. I mittpartiet kan man urskilja en man till häst omgiven av figurer.

Förebilden till den senare är sannolikt

¹⁹ R. Pfister: *Textiles de Palmyre I*, Paris 1934, s. 13.

9. Medaljong med ryttare från tunikan. Foto ATA.

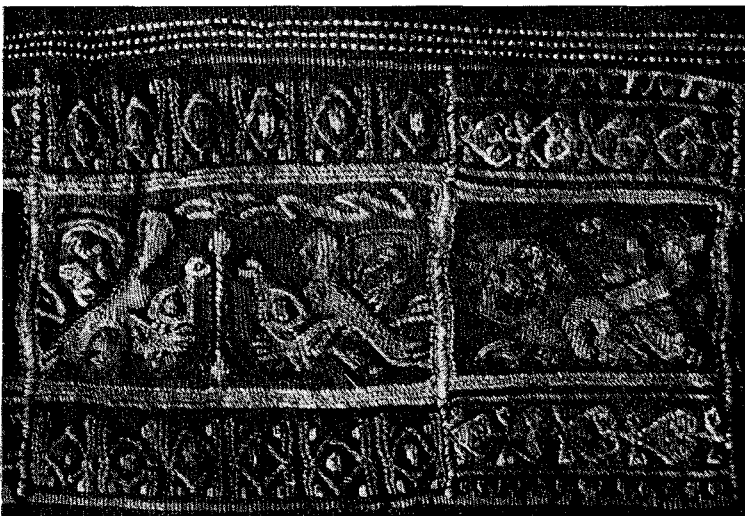
ett motiv med ridande helig konung, som för fångar med sig. Detta förekommer i koptisk gobelängkonst i ett flertal varianter. Den oftast återgivna är förmodligen den rundel, som finns på Victoria and Albert Museum, London, se t. ex. Kendrick III, nr 669, s. 24, och som är vävd med ullgarn på linnevarp. Mittfiguren är här, fig. 10, en nimberad konung till häst. Konungen har spira i sin högra hand och hans mantel, egendomligt men effektfullt stiliserad, flyger ut för vinden i stora flikar. Han för på varje sida en fången man med bakbundna händer i nästan dansande rörelse. Nedanför synas flera djur bl. a. lejon. Av Kendrick är denna medaljong daterad till 500—700-talen. Samma bild återgives av J. Beckwith och karakteriseras av honom såsom kraftfullt levande

10. Lös medaljong från koptisk tunika. Victoria and Albert Museum, London. Efter Kendrick.

11. Detalj, visande en av tunikans axelbårder.
Foto ATA.

12. Detalj av annan axelbård från samma tunika. Samma motiv som ovanstående men utfört av annan, sämre vävare.

och därför typisk för konsten under Omaiderna (641—750).²⁰

En annan variant finns i Cooper Union Museum, New York, och är avbildad bl. a.

av Adèle Coulin Weibel i *Two thousand years of Textiles* (New York 1952, fig. 27, s. 84) och av henne daterad till 500—600-talen. Den är mycket lik den före-

²⁰ J. Beckwith: *Koptische Textilien*, Ciba Rundschau, Bd 13, nr 145, 1959 (omslagsbild).

Även avbildad i E. Flemming—R. Jaques: *Textilhistoria i bild*, Stockholm 1958, avb. 9,1 och säges där föreställa St. Michael. Daterad till 700—800-talen. Ett ex. även i Österr. **Museum für ange-**

wandte Kunst, Wien. G. Eggert: *Stilkritische Untersuchungen an spätantiken Textilien*. *Jbch der Kunsthist. Samml. in Wien*. Bd. 52, 1956, fig. 27. Ett tredje förekom på en utställning på Kunstgewerbe Museum i Zürich 1957, Wegleitung 217. Kat.nr. 11. Daterad till 500-talet.

gående i teckning och utförande, men fångarna ha här fått glorian och nedom ryttaren finns endast ett djur, ett lejon. På den tunika, som vi för närvarande hålla på att undersöka, kan man i rundelns mitt urskilja en ryttare, som torde ha samma förebild som ovanstående medaljonger, ehuru åtskilliga förändringar och förenklingar ha ägt rum. Glorian kan urskiljas, ehuru med en viss möda på vissa versioner, mantelns "vingar" ha förvandlats till ett par långa och breda armar, som sluta i stora fingrar. Hästen tycks stå på bakbenen i en stegrande ställning, fångarna äro med men djuren nedtill ha fått människoliknande karaktär.

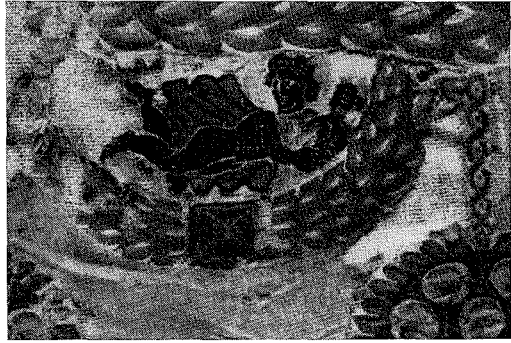
Denna heliga ryttare, som i Egyptens konst ofta förekommer även i senare tider, går förmodligen tillbaka till framställningen av den romerske kejsaren såsom segrare över barbarerna.²¹ Han är en personifikation av den kristne troshjälten, isynnerhet den i Kristus segrande Konstantin. De sassanidiska sidentygerna med sina ofta förekommande jakt- och ryttarframställningar måste ha bidragit till att detta motiv blev så populärt och även medfört att orientalska drag insmugit sig i teckningen.

De båda clavi äro 10 cm breda och sluta i nedhängande bladformer med rent vegetativa motiv. I övrigt äro de, fränsett den ovala avslutningen nedtill, uppdelade i rektanglar, som omsluta figurkompositioner. De inramande bårderna äro dels en smal löpande hund i samma färgställning som förut, sittande utanför en bård av hjärtblad, dels en geometrise-

²¹ J. Strzygowski: *Der koptische Reiterheilige und der heilige Georg*; *Zeitschrift für Ägyptische Sprache*; Bd 40, Leipzig 1902/3. Se vidare W. Holmqvist: *Kunstprobleme der Merowingerzeit*, Stockholm 1939, s. 110—128.

13. Gobelängfragment med nereid. *Dumbarton Oaks Collection. Efter Weibel.*

14. Detalj av gobeläng med mönster av bl.a. lekande barn. *Victoria and Albert Museum, London. Efter Kendrick.*

rad astragal, som växlar (beroende på vävaren) med en vågig ranka, gul mot grön botten, som måste ha haft en vinranksbård som ursprung. Figurframställningarna äro av två slag:

Nedifrån 1 (fig. 11, t. h.). Människogestalt liggande på knä, snett framåtlutad mot djur med till synes baktåböjd hals.

2 (fig. 11, t. v.). Människoliknande figurer, 2 st motstående, vilka hålla en fågel på ömse sidor om ett träd.

Det första motivet måste ha haft till sitt ursprung den från hellenistisk tid van-

15. Detalj av ärmens bård.
Foto ATA.

16 (nedan). Daniel i lejongro-
pen. Teckning av vidstående
motiv.

liga framställningen av nereider ridande på sjöhästar och andra fantastiska vattendjur. Stundom kan detta tema blandas ihop med sagan om Europa och tjuren.²² O. von Falke har avbildat två fragment, ett i gobeläng (Kunstgeschichte der Seidenweberei, Bd. I, Abb. 57), daterad 500—600, dels även ett sidentyg, (Abb. 56).

En vacker nereid-framställning, fig. 13, finns i gobelängfragment i Dumbarton

²² H. Peirce and R. Tyler: L'art byzantin I, s. 87. Se även Flemming—Jaques, s. 3, där kallad Europa och tjuren.

Oaks Collection, Washington D. C., av Weibel daterad till 400-talet och av Beckwith till ca 150 år senare.²³ Där är djuret till hälften fisk till hälften tjur med fiskstjärt och hovar och det kraftiga huvudet är vänt bakåt mot den ridande. Tyvärr är nedre delen av kroppen förstörd. Men just en sådan framställning kan ursprungligen ha legat till grund för nereiden fig. 11. Hennes bakåt svävande slöja och djurets krumbuktande stjärt ha blandats ihop till en svårbestämbar linjelek.

Det andra motivet måste härleda sig från de under hellenistisk och romersk tid så vanliga framställningarna av eroter. Pfister påpekar, att den alexandriska konsten under ptolomeisk tid ofta använder barn som motiv. Senare exempel ge vävnadsfragment från Antinoë mönstrade med "le décor Nilotique."²⁴ Där avbildas, ofta naturalistiskt, barn, som leka på Nilen, de ro i båtar, rida på sjödjur, fångar fiskar och änder. I mer stiliserad form träffar man ofta på motivet i övrig gobelängkonst från Egypten. Låt oss bara nämna två exempel, det ena från London, Kendrick I, nr 19 Pl. V, där en linneduk, med invävda gobelängpartier bl. a. upptar bladfestoner inramande gossar med manteln flygande bakom ryggen, liggande på magen och omslutande en and med båda händerna, daterad 300—400, fig. 14, och det andra från Berlin, en fyrkantig gobelänginsats med liknande figurer, ehuru bevingade, daterade 300-talet (Wulff-Volbach, nr 11452, s. 34, Pl. 67). Framställningen på vår tunika är tämligen tyd-

17. Daniel i lejongropen. Bysantinskt siden. Efter Falke.

lig, gossarna ha troligen vingar, medan mantelflikar fladdra nedanför. Förmodligen syns manteln även nedanför benen och därigenom har teckningen blivit mycket oredig. Observera att kompositionen har blivit symmetrisk.

Ärmbården är indelad i tre delar, mittparti med rundel och på ömse sidor två rektanglar med nereidmotiv av samma art som i clavi. Nereiderna vända huvudet mot mitten.

Rundeln, fig. 15, har som inramande bård en pärlstav. Teckningen av mönstret i mitten är mycket upplöst och svår att tolka. En bidragande orsak härtill är att vävaren här ej lyckats hålla varpen spänd, utan somliga partier bukta in, andra ut. En teckning av mönstret behövs därför som komplement till fotot. Som synes av fig. 16 befinner sig i rundelns mitt en man med uppåtsträckta armar och på ömse sidor om honom djur med lyftade huvuden. Det måste vara Daniel i lejongropen, ett mycket vanligt motiv i tidig kristen konst. I Egypten finns det upptaget bl. a. på kammar av trä, i Tunis på terrakottaplattor och som detaljutsmockningar av kyrkor från 400—500-

²³ Weibel, Pl. 3, s. 75—76; Beckwith, s. 13, fig. 17. — Fyra liknande nereider omgivande en porträttmedaljong i Pfister: *Tissus de Louvre*, Pl. 19.

²⁴ R. Pfister: *La décoration des Etoffes d'Antinoë*, *Revue des arts Asiatique*. V. 1928.

18. Dekorativt band i blått och vitt, fäst på ärmens nederdel. Foto ATA.

talen. Under 600-talet var denna bildframställning flitigt brukad i Europa på frankiskt-burgundiskt område och det existerar t. o. m. en grupp söljor, som man brukar kalla Danielsöljor.²⁵ Någon direkt motsvarighet i koptisk gobelängkonst tycks hittills icke ha publicerats men i sidenvävnader finns flera exempel.²⁶ Falke har två exempel, dels ett möjligen persiskt siden från 800-talet, som nu förvaras i Sens, dels ett bysantinskt från ca 100 år senare, där två typer av man omgiven av lejon, framträder inom varje cirkelformad inramning.²⁷ Den förra skildrar lejonbekämparen, som med varje hand söker strypa ett lejon, och går tillbaka till babylonisk och assyrisk konst,²⁸ den senare är av kristen art med en orantfigur skonad genom Guds nåd från lejonen, fig. 17. Närmast är det den sista

²⁵ Se Holmqvist, s. 141 ff. och B. Arrhenius och W. Holmqvist: En bildsten revideras, *Fornvännen* 1960: 4, s. 185—187 samt i dessa arbeten citerad litteratur.

²⁶ A. F. Kendrick: *Coptic tapestry and the story of Daniel*. *Coptic studies in honor of Walter Ewing Crum*, Boston 1950, s. 482.

²⁷ Falke I, Abb. 129—133.

²⁸ Jfr även Weibel, nr 72, *The lion strangler*, siden av spansk-morisk fabrikation från 1100-talet, där denna typ fortfarande finns kvar.

typen, som är skildrad här. Det är möjligt att mittfiguren har haft gloria. Dräkten syns nedtill vara försedd med triangelformad flik, ett orientalskt drag.

Till sist återstår att beskriva av de dekorativa elementen endast de blåa band, som äro påsydda som krage och manschetter, fig. 18. De äro 4 cm breda och vävda i tuskaft med mörkblått, indigofärgat ullgarn, två-trådigt Z-tvinnat i både varp och inslag; kvaliteten är tämligen grov, det går 14 varp- och 10 inslag per 1 cm. På varje sida löpa 4 röda varptrådar, som bilda ränder i varpriktning. Mönstret är inplockat av vitt lingarn, tredubbelt, S-spunnet, i en närmast om svensk krabbasår påminnande teknik. Se fig. 4 hur garnet hoppar på avigsidan. Mönstret består av vinkelband med pärlstavar. I de triangulära avsnitten, som bildas, finnas halva rosettliknande blommor. Som helhet påminner det närmast om ett förgrovat sidenmönster.

På Victoria and Albert Museum finnas flera exempel av liknande bandtyper, som av Kendrick dateras till 400—500-talen. I allmänhet ha de suttit på ylletunikor.²⁹

²⁹ Kendrick II, s. 81, 82, Pl. XXVIII och XXIX.

Datering

Tunikan är, enligt meddelande från Dansk Kunstindustrimuseum, köpt i öppna konsthandeln och inga närmare uppgifter, som kunnat bidra till dateringen av densamma, ha stått att erhålla.

Den är betecknad som gravfynd. Under andra hälften av 200-talet hade man i Egypten slutat att balsamera liken och börjat övergå till enklare begravningsformer. De döda kläddes i de kläder, som de burit under livstiden, höljdes i en linne-duk och begravdes direkt i marken vid sidan om det fruktbara området runt Nilen. I den torra ökensanden ha textilierna bevarats på ett utomordentligt sätt.

De mängder av egyptiska gravfynd, som finnas i museernas samlingar, består mest av dekorativa gobelänginsatser, som förut påpekats. Tyvärr härröra så gott som samtliga mer eller mindre fragmentariska stoffer från plundringar av gravfält eller planlösa utgrävningar av sådana. Resultatet har blivit, att i de kataloger, som utgivits över de stora museisamlingarna, dateringarna blivit mycket olika, vilket även framkommit i ovanstående analyser av gobelängvävnaden i tunikan. Senast har också J. Beckwith i sin förut omnämnda sammanfattning över koptiska textilier starkt kritiserat de olika författarnas indelningsprinciper och tillförlitligheten i deras jämförelser. Han företer ett reviderat tidsschema med i allmänhet senare dateringar.

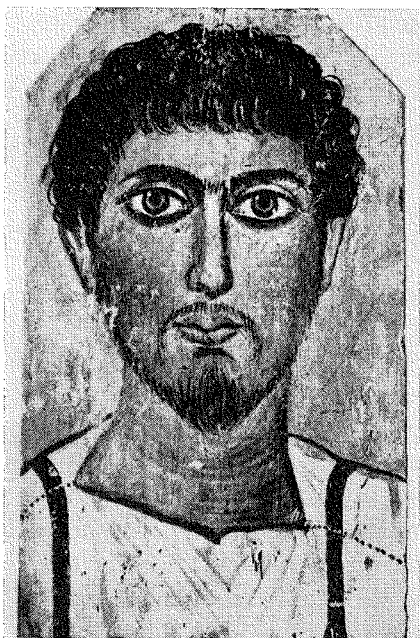
Det är framförallt gobelänginsatserna, som ha blivit föremål för klassificering och konsthistorisk analys. Därvid har man använt sig av jämförelser med andra med ornamentik och bildframställning försedda föremål, såsom elfenbenssneiderier, mosaikinläggningar och sarkofagplastik. Däremot har man sällan iakttagit eller

systematiskt utnyttjat, vad dräkten som sådan har kunnat erbjuda av dateringsmöjligheter.

En forskare har dock gått utanför denna rent konsthistoriska metodik, R. Pfister, som genom att analysera vävnaderna ur teknisk synpunkt, bl. a. med hänsyn till garnets spinningsriktning och de olika färgmedel, som använts, lyckats få fram inflytanden från olika håll och vissa kronologiska gränsdragningar. Särskilt intressanta äro han forskningarna beträffande ursprunget till röda färger.³⁰ Han har undersökt den röda färgen i Musée Guimets i Paris samlingar av egyptiska textilier, vilka härröra från Antinoe och till största delen måste vara från tiden före arabiska invasionen 641, och fått som resultat, att krapp är dominerande medan kermes och kochenill använts för lyxfärgning. I senare textilier, mestadels från Arabiska museet i Kairo, daterade genom inskriptioner till bl. a. 900-talet, är däremot lac-dye förhärskande. Detta är ett färgmedel, som kommer från Indien och Pfister anser, att detta färgningssätt har samband med arabernas övertagande av makten i Egypten, då dessa sedan gammalt haft livliga indiska förbindelser. Av Musée Guimets ca 1 600 föremål är endast ett enda färgat med lac-dye och i detta är garnet Z-spunnet, vilket Pfister påpekar var ytterligare ett tecken på att det är en import från östern.

Att med ledning av hittills publicerat material försöka datera ett koptiskt textildöremål är således rätt vanskligt. Till hjälp med tidsbestämningen bör man ha dräktens snitt och material med särskild

³⁰ R. Pfister: *Materiaux pour servir au classement des Textiles Egyptiens posterieur à la Conquete Arabe*. *Revue des Arts asiatique*, Bd X, nr 1.

19. Mumieporträtt, 300-talet. British Museum, London. Efter Drerup.

hänsyn tagen till garnets struktur och färg. Vidare bör gobelängvävnadens mönster och utförandet av detta kunna ge vissa ledtrådar genom kritiskt begagnande av likartat jämförelsematerial.

Tunikan är vävd i ett stycke med långa ärmarna. Den är av ylle, till färgen röd, och prydes med gobelänginsatser och band i starka och livliga färger. Som helhet gör den alltså ett brokigt intryck. Som i det följande närmare skall påvisas, tyder allt detta på ett relativt sent datum.

Föregångaren till denna starkt polykroma koptiska tunika synes från början ha varit ganska enkel och slät utan påfallande dekor. Närmast liknande plagg, ja, kanske man kan säga förebilder, som hittills framkommit är — icke från Egypten — utan från Palmyra i Syrien och härstamma från 2. årh. e. Kr. De äro av vitt linne med dekor av medaljonger och

band av ylle, färgat med äkta purpur.³¹ Från Egypten finns inga daterade dräkter eller dräktdelar från denna tid. Däremot har man funnit avbildningar av dräkter i mumiegravar från de första århundradena e. Kr. Målade pannåer, fig. 19, samt porträttbyster av stucc visa den avlidne iförd oftast vit dräkt med smala purpurbårder, gående från skuldrorna och nedåt.³² De vertikala axelbanden voro vid denna tid vanliga på dräkter bland folken kring Medelhavet att döma av talrika avbildningar i muralmålningar och mosaiker. I det kejserliga Rom hade dessa bårder, clavi, fått varierande bredder för att därmed utmärka speciell rang eller yrke, såsom *latus clavus* och *angustus clavus*, vilka buros av senatorer, resp. ryttare.³³

Förmodligen ha axelbårderna på den koptiska tunikan haft endast dekorativ innebörd. Impulserna till allt livligare dekorativ utsmyckning, ja, till hela tunikans utformning torde ha kommit icke från Rom utan österifrån. Genom utgrävningar i Syrien, t. ex. i Doura-Europos och framförallt Palmyra har det kommit fram material, både fragment av dräkter och avbildningar av sådana i reliefer och målningar, med vars hjälp man kan följa en utveckling av dräkten. Det hellenistiska Syrien hade redan från början av 2. årh., under inflytande av sina orientaliska grannar, börjat använda en dräkt rikt dekorerad med stiliserade band. De-

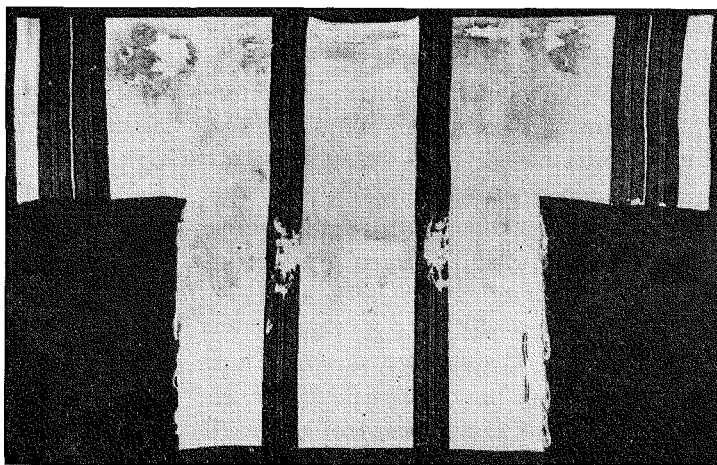
³¹ Pfister: *Textiles des Palmyre*, I, Pl. IV—VI.

³² H. Drerup: *Die Datierung der Mumienporträts. Studien zur Geschichte und Kultur des Altertums*. Bd 19, Hf 1. Paderborn 1933.

³³ L. Wilson: *The Clothing of the ancient romans*, Baltimore 1938, s. 60—67.

M. Bieber: *Entwicklungsgeschichte der griechischen Tracht*, Berlin 1934, s. 41.

20. Tidig koptisk tunika,
Victoria and Albert Museum,
London. Efter Kendrick.

21. Sen koptisk tunika,
Victoria and Albert Museum,
London. Efter Kendrick.

koren blir från 200-talet alltmera realistisk och hårderna mönstras med vinrankor, fåglar och lekande barn.³⁴

Ser man på de koptiska tunikorna, så är det samma motiv och samma utveckling, som möter oss här. Den är bara senare och kanske ännu mer hellenistiskt

³⁴ R. Pfister and L. Bellinger: *The Textiles, The Excavations at Dura — Europos IV*, New Haven 1945.

Pfister, *Textiles des Palmyre I*, s. 25.

utformad under sin väg till Egypten. De flesta forskare äro numera ense om, att de äldsta koptiska textilfragmenten (av snarast grekisk-romersk art), härrörande från dräkter, äro från 300-talets början och att de kännetecknas av enfärgad grund, i purpur eller blått, med mönstret i vitt. Mönstren bli därefter allt rikare i både färg och form. Tunikans dekorativa element utökas i antal och storlek. Skillnaden mellan ett tidigare och ett se-

nare plagg klargöres tydligt om man jämför tunikan fig. 20, som är av vitt linne med enkel dekor av geometriskt mönsttrade purpurbårder, med en annan, fig. 21, i typ ganska lik vår tunika men av sämre kvalitet (troligen även senare), som med sina breda polykroma gobelängdekorationer mot rött ylle bildar en stark kontrast.³⁵

Även formen skiljer sig. Den förras vida ärmar ha förmodligen samband med den tunika, som bars under de första århundradena e. Kr. och som troligen varit konstruerad på annat sätt: två breda tygstycken hopsydd på axlarna och den stora vidden mjukt nedfallande i lösa veck runt armarna.³⁶ Den senare smala, åtsittande ärmar möta vi avbildade i mosaik från 300—400 och framåt, se t. ex. fig. 2.

Återgå vi nu till föremålet för vår studie, så har det konstaterats, att den är helt av ull, både varp och inslag, fränsett smärre detaljer i lingarn i gobelänginsatserna. Det är möjligt att denna omständighet innebär en viss tidsbestämning, men så länge koptiska dräkten ej är systematiskt undersökt, är det vanskligt att yttra sig härom. Linet var dock sedan gammalt det förhärskande råmaterialet för vävnader och ullen har mera använts för färgade dekorativa inslag. Ett helt plagg av ylle är troligtvis en ganska sen företeelse. Pfister anser att tunikor av ylle finnas från och med 500-talet.³⁷

Garnet i tunikan är S-spunnet och där-

med bekräftas, att detta plagg är av inhemsk art. Ty i äldre egyptiska textilier är tråden nästan uteslutande spunnen i denna riktning och detta har man än i dag fortsatt med i de trakter av Egypten och Sudan, där handsländan ännu är i bruk. Österut i Syrien är däremot tråden ofta Z-spunnen och så var förhållandet redan i Palmyratextilierna.³⁸ Garnet i tunikans påsydda blåa band, fig. 18, skiljer sig genom att det är tvinnat, dock av två S-spunna trådar. Liknande prydnadsband av skiftande kvalitet finnas bevarade i ett ganska stort antal, men de ha knappast tillräckligt uppmärksammats i den koptiska textillitteraturen.³⁹ I detta fallet äro de av tämligen grov och enkel typ och verka vara betydligt senare än den av Kendrick föreslagna tiden, 400—500-talen.

Ullgarnet i tunikans röda bottentyg är som förut påpekats färgat medelst kermes och krapp. Denna omständighet skulle tyda på tiden före arabernas erövring, alltså senast 600-talet, om Pfister har rätt i sina slutsatser angående färgämnen. Men övergången från de gamla färgerna till t. ex. lac-dye bör ha skett så småningom, och det senare färgämnet kan knappast ha blivit allena rådande förrän relativt sent, bortåt 900-talet. Man är numera i allmänhet överens, att den nationella egyptiska befolkningen, kopterna, fortsatte med sin vävning under araberna som de förut hade gjort under andra främmande herrar, Bysans, Rom och Grekland. En arabisk-egyptisk stil utvecklas jämsides med den mera traditionellt koptiska och först under de fatimidiska

³⁵ Båda tunikorna tillhöra Victoria and Albert Museum. Kendrick I, III, Pl. I resp. Pl. III.

³⁶ Se t. ex. bronsstaty av pojke, Rom, från tidig kejsartid, L. Wilson, Pl. XLII, eller romerska väggmålningar från omkr. 200 e. Kr., F. Wirth: Römische Wandmalerei, Berlin 1934, Taf. 29, 30 och 31.

³⁷ Pfister, Textiles de Halabiyeh, s. 50.

³⁸ Crowfoot and Griffith, s. 47.

³⁹ R. J. Charlestone: Coptic wool-weaves with patterns in undyed linen. The bulletin of The needle and bobbin club. Vol. 30. Nr. 1 & 2, 1946.

kaliferna på 900-talet kan man tydligare urskilja en mera rent arabisk stil.⁴⁰

Både dräktsnitt och material i tunikan tyda alltså på en ganska sen tidpunkt. Även de dekorativa insatserna i gobeläng skulle man vilja datera sent. Hellenistiska förebilder ligga visserligen i flera fall till grund, men de äro förvanskade, knappast igenkännbara. Undantag äro endast enkla, ornamentala bårder medan de figurala motiven hålla på att gå över till ornamentik. Denna koptiska konst har karakteristiskt folkliga drag i sin benägenhet att uppordna mönstren symmetriskt, i att icke göra ett försök till plastisk form utan i stället föredra ytmässighet, i att använda onaturalistiska färger med kraftiga konturer.

Det är mycket som tyder på att rundlarna med ryttare- och Danielmotiven gå tillbaka till sidentyger av orientaliskt ursprung. Figurerna kunna ha omvandlats och översatts i en produktion på kristen mark, eventuell bysantinsk. De närmaste förebilderna böra icke vara tidigare än 500—600-talen. Beckwith har med hjälp av mosaik daterat ryttarekonungen på fig. 10 till tiden 641—750.⁴¹ Denna är ju utomordentligt mycket bättre utförd med iakttagbara detaljer och försök till plastisk form och man skulle kunna frestas till ett betydligt senare datum för vår tunikas heliga ryttare. Utförandet av den förra kan dock tyda på större produktionsförhållande med en elegantare och mera fordrande kundkrets och vår tunika behöver icke ligga så mycket längre efter i tiden. Den kan vara förfärdigad på en

mindre verkstad, där vävarna på grund av gammal hantverkstradition äro utomordentligt tekniskt skickliga. Men de ha haft mindre sinne för figurteckning och föga förståelse för en förlaga och vad den föreställer. Denna tunika torde ha utförts inom tiden 600—800, troligast under mitten av denna period.

Dräkt

Som dräkt är denna tunika på en gång primitiv — ur skradderisynpunkt — och raffinerad ur teknisk synpunkt. Den är vävd i ett som en dekorativ bonad med ärmor och halsringning formade direkt i väven. Plagget har en rektangulär, nästan kvadratisk form, som verkar klumpig. Å andra sidan är den utförd med utomordentlig skicklighet ur vävnadsteknisk synpunkt. De sinnrikt och vackert utformade begynnelse- och avslutningskanterna ha redan framhållits. Men även själva bottenväven med den mycket fina varpen och det täta inslaget är helt i klass med egyptiska vävtraditioner, även om denna yllevävnad är grov i jämförelse med de tidigare linnevävnaderna, där man kommit upp till otroliga resultat, 138 varptrådar per 1 cm.⁴²

Denna koptiska tunika är ett slags poncho, det primitiva plagg, som förekommer i både skinn och vävnad. I det senare fallet består det som bekant av ett tygstycke, som på mitten förses med hål för huvudet och som sys ihop i sidorna nedanför armarna. Men ponchon behöver icke vara vävd på tvären. Detta är ett drag, som utmärker det koptiska plagget och som även är typiskt för många beva-

⁴⁰ Beckwith, s. 2.

D. G. Shephard: An early Tiraz from Egypt. The Bulletin of the Cleveland Museum of Art. Jan. 1960, s. 8.

⁴¹ Beckwith, s. 24.

⁴² Enligt en analys av linnevävnad från en grav tillhörande Masaherta, överstepräst i Tebe omkring 1000 f. Kr. Bulletin du Musée d'Ethnographie du Trocadéro, No 4, 1932, s. 7.

rade tunikor från de syriska städerna Palmyra, Doura och Halabiyeh under århundradena närmast efter Kristi födelse. I detta utbredningsområde Ö och SO om Medelhavet ha stilinflytandena, som förut påpekats, kommit österifrån och gått mot väster. Den i hela plagget genomförda tekniken, gobelängvävnaden, är sedan gammalt typisk för länderna kring Euftrat och Tigris och har troligtvis även använts för dräkter sedan långt tillbaka.⁴³

Om denna typ av tunika har spritt sig vidare och även utförts västerut samt där blivit lika vanlig, går förmodligen icke att klargöra på grund av bristen på kvarlämnat material. Beträffande Rom antar Lillian Wilson att den tidigare tunikan hade söm på axlarna, då detta framkommer i avbildningar. Så småningom skulle den i ett vävd tunikan ha införts.⁴⁴ De få plagg av äldre typ, som finnas bevarade i Vatikanmuseet, ge knappast en lösning av problemet. Den intressantaste dräkten, härrörande från Sancta Sanctorum, är av lin blandat med ylle och till formen lik en tunika. Men den är sammansatt av flera stycken och även ärmarna äro isydd.⁴⁵

⁴³ Falke I, s. 6—9.

⁴⁴ Wilson, s. 58.

⁴⁵ Avbildad i W. F. Volbachs *Catalogo del Museo Sacro. I tessuti*. Citta del Vaticano, 1942. Tav. 1, s. 13. Där beskriven som romersk och härrörande från de tre första århundradena e. Kr.

R. Pfister har genom en analys av materialet kommit till den åsikten, att den måste vara vävd i Mindre Asien eller Syrien före år 300. *Textiles de Halabiyeh*, s. 14.

Desto mer förvånansvärt är det då, att man så långt norrut som i Ostfriesland har funnit ett dräktplagg, som har vävts på tvären och i ett stycke, de långa ärmarna inbegripna, på samma sätt som den koptiska tunikan. Dateringen av denna dräkt är osäker och meningarna härom gå isär. Den senast framförda rör sig med tiden omkring de första århundradena e. Kr.⁴⁶ På något sätt måste en tunika med ursprung från sydöstra Medelhavsområdet ha letat sig fram hit upp i norr och bildat mönster. Kanske har det skett genom förmedling av romarna, under vars överhöghet friserna voro under det närmaste seklet efter Kristi födelse.

För övrigt utgör denna dräkt ur teknisk synpunkt en intressant blandning av syd och nord. Ty även om den är vävd på tvären som de syriska och egyptiska plaggen, så är både bindningen i vävnaden, 4-skaftad kypert, och uppsättningskanten, en brickvävd bård, typiskt nordeuropeiska. Även en annan detalj väcker intresse. Runt halsringningen, på ärmarna samt i nederkanten är fästad en lös, röd snodd, skickligt utförd i brickvävning, som tydligen utgör enbart prydnad. Den liknar i utseende snodderna i sidorna på den koptiska tunikan. Men dessa ha däremot en funktion att fylla och utgjorde en viktig och bärande del av vävnaden.

⁴⁶ I. Fuhrmann: *Zum Moorgewand von Reepsholt*. *Prachistorische Zeitschrift*, XXXII. — XXXIII. Bd., 1941—42.

Summary

A Coptic tunic

This tunic, which belongs to the Museum of Arts and Crafts in Copenhagen, during the winter of 1959—60 was conserved at the Textile Department of the Central Office of National Antiquities (Riksantikvarieämbetet), Stockholm. On this occasion the tunic was extensively examined by the writer, who presents here the results of her investigation.

The tunic was made of red wool with yellow stripes down the sides, fig. 1. It was decorated with tapestry-woven shoulderbands, roundels and cuffbands in bright colours. Round the neck and the sleeves a blue ribbon with a woven white pattern was appliquéd. Measurements: The body length 123, width 115; the sleeves 41 and 45 cm. The proportions of the tiny sleeves and the big width are striking. This however is explained by the way this kind of garment was worn. Mosaics, for instance the one shown in fig. 2 from Antioch, 5th century, illustrate how the tunic is tucked up by a belt, so that the upper part is draped fully above the waist. The roundels have slid down the shoulders, the sleeve is here fully draped but lower down very tightfitting.

The weaving-technique. The ground weave is tabby, woven of red, very fine S-spun wool. According to analysis the colour is attained by kermes and madder dyed one after the other (note 6). The weaving has very likely been done on a vertical loom, similar to the ones found on murals from the "New Kingdom" of Egypt. This loom had two uprights and a revolving beam at the lower end. At the top was another beam, which could be lowered (note 7, 8). As shown in diagram 3, the tunic was woven in one piece from which we must assume, that the loom was of large dimensions. The loom width is very big, 270 cm. The weaving is begun at A—B. Here is a starting-edge. Similar weaving-borders are at C—D and E—F. The figure depicted shows that the weaver has begun from below and worked upwards. All weaving-borders are extremely well preserved, but they are very

fragile and tight so the material had to be handled extremely carefully during the investigation. For the purpose of comparison the writer also examined a number of Coptic fragments, mostly made of wool. As a result of this investigation the writer would like to suggest a theory how the warping and the setting up of such a weave was made.

The starting-edge, fig. 4, begins with a sort of braid or double twist made of four yellow threads, which are visible as loops at the lower end of the tunic. From this twist the warp threads pass. They have apparently been inserted at the same time as the twist was made — during the warping procedure. The warping can have been worked out as follows: a twist is made, in principle in the same way as a tablet weave with two tablets, each with two holes. As weft the red wool is used, which later will be the warp of the tunic. They must have warped in both directions of the twist — not only at one side as in the case of the Scandinavian weight-loom (note 11). There must have been at least two workers: the one who managed the tablets or the twist, the other who stretched the weft (=the future warp) to the desired length, fig. 5 a. When the number of the threads is sufficient, the two "fringes" are folded together and fixed to the beam.

The warp must have been made in three sections: A—B, C—D and E—F, fig. 3. Beginning with the sleeve at A—B, they later on added C—D and E—F — the whole constituting the body of the garment. Diagram 5 b shows the starting-border seen from the side: A = edge-twist, B = two yellow threads which serve to disperse the warps evenly. C = the regular weft of the weave. In fig. 6 the part under the sleeve by E is visible. Here the ends of the starting-border and the following two yellow threads are worked in. — The whole garment is executed in the plain red weave with its polychrome decorations inserted in tapestry weave. — Fig. 7 shows the

finishing-border; pairs of the warp-ends having been plaited together are successively tucked into a twist.

Thus we can conclude that the Egyptian method of warping in principle is similar to the method known from the late Iron Age of North Europe (note 17): the weft of a tablet woven braid — drawn out to a fringe — is turned to constitute the warp of the main woven fabric.

The tapestry-weave is made of fine S-spun wool in different colours, with white details of linen thread. Some outlines are worked in the loom as soumak, others embroidered afterwards with a needle. The design is rather deformed and difficult to interpret.

The *medallions* have the same device but are executed in different colours; a horseman enclosed in two patterned circles, fig. 9. The model for this, a royal saint on horseback, with his captives, is found in Coptic tapestry weaving in several versions, one of which is shown in fig. 10. This horseman probably goes back to representations of the Roman emperor as conqueror of the barbarians. The Sassanian silk portraying hunting horsemen must have contributed to the popularization of this motif.

The two clavi reproduce two kinds of figure scenes within a rectangular frame, fig. 11. The one, on the right, probably originated in a motif, common in Hellenic times, of Nereides riding on water monsters, fig. 13; the other, also a common theme, that of children playing, is seen here in the form of boys catching ducks, fig. 14. The design of the roundel of

the cuff-band (fig. 15) is so diffuse that a drawing, fig. 16, is needed to complete it. It shows a man with upright arms standing between two animals with raised heads. It must depict Daniel in the lions' den, a frequently-recurring motif in early Christian art. There does not seem to be any corresponding theme in Coptic tapestry in the literature so far published on this subject, but in silk weaving there are several examples, fig. 17.

The dating of the tunic constitutes a problem, as the case always is with Coptic textiles. Both the material and the cut of this garment indicate a late date. Figs. 20 and 21 show the difference between earlier and later garments. The earlier one has wide sleeves and is made of white linen with a simple decoration of geometrically patterned borders; the later one has narrow sleeves and broad polychrome ornaments on red wool. The yarn of the tunic being dyed with kermes and madder would indicate a date not long after the conquest of Egypt (note 30). The tapestry-woven parts seem late and are typical products of folk art. The tunic was probably made at a small workshop during the 7th or 8th century.

Finally the writer discusses this type of tunic and points out that it probably came from the east. It does not exist sufficient evidence that the tunic worn by the Romans was woven in the same way. But it is of interest to know, that an late Iron-age costume found in East Frisia was woven in one piece in the same way as the Coptic tunic (note 45).

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

Marckens liusning Santi Laurs Dag 1640

Av Albert Sandklef

Under arbetet med Varbergs slotts och fästnings byggnadshistoria har jag gått igenom samtliga de volymer i Danmarks Rigsarkiv, som för tiden 1576—1645 finnas under rubriken *Lensregnskaber, Varberg Len*. För vissa år finnes specialräkenskaper för olika detaljer bevarade, t. ex. särskilda virkesräkenskaper, särskilda räkenskaper rörande förbrukad spik, etc., och för räkenskapsåret 1 maj 1640—30 april 1641 finnes bl. a. specialräkenskaper rörande vapen och ammunition, förda av slottets arklimestare. Det visar sig att huvudmassan av förbrukat krut nyttjats till skjutande av Danmarks lösen när stora män anlät till slottet, eller på stora högtidsdagar som juldagen och påskdagen. Mitt ibland dessa uppgifter finna vi följande:

"Augustj 10. Santi Laurs Dag er effter Junckers befaling bortschott til Marckens Liusning effter gamel seduane 3 støcher huor til er medgaaed Krud 1½ lispd."

Denna notis är, så vitt jag kan finna, unik i dessa räkenskaper. Det sägs visserligen att skjutningen skett "effter gamel seduane", men uppgiften förekommer dock endast denna gång.

Vad är "Marckens liusning?"

Folklivsforskaren tänker kanske i första hand på att det skulle kunna föreligga något slags fredning av betesmarker eller dylikt, men detta förefaller knappast antagligt med hänsyn till tidpunkten. Hade det varit den 1 maj, när man skulle släppa ut kreaturen, kunde man tänkt sig att skjutningen haft därmed att göra. Nu kan man det knappast.

Det framgår av en tulljournal för år 1639

— alltså året före den här citerade notisen — att det hölls marknad i Varberg på Larsmässan, den 10 augusti. (Tull och Accis 521, Kammararkivet). Detta noteras vid flera av de svenska tullplatserna vid gränsen mellan Halland och Sverige. T. ex. Gamble Rödtz Tullplats: "Begyner passera till larsm: mark: wti Wardbergh i Danmark", dvs. detta avser svenska handelsmän på väg till den ifrågasvarande marknaden. Samma är förhållandet vid Grimmareds tullplats: "begyner Larsmesso Marknadt i Wardberg i Danmark." Vid Vasse tullplats noteras införsel från Danmark till Sverige: "Begyner Infördzlen ifrån larsmesso marknat i Wardberg wti Danm:." Denna Larsmässo marknad i Varberg är av gammalt datum, och även om det inte finns någon bevarad tulljournal från just året 1640, så vet man ändå att marknaden årligen hölls under Hallands danska tid.

Vi veta även att det är en gammal sed att "lysa på" marknaden om morgnarna, innan kommersen började. I den svenska lagen av 1734 tog man t. o. m. in en bestämmelse i Handelsbalken (VII:2) av följande lydelse: "Ej må marknadsgods säljas förr, än marknad lyst, eller sedan den aflyst är." Visserligen har jag inte haft tillfälle att träffa på någon liknande dansk bestämmelse, men sannolikt fanns det gammal sedvana, som det sägs i den här citerade notisen i arklimestarens räkenskaper.

Men kan uttrycket *Marckens Liusning* åsyfta *marknadens pålysning*? Rigsarkivar, dr Svend Aakjær har haft vänligheten att brevlades meddela följande. "Marked (sv mark-

nad) hedder i de fleste jyske dialekter *marken*. Fra Fjends herred kender jeg Battemøj 'marken' 'Bartholomæi marked i august', 'markensgaww' 'markedsgave', og når Niels Pedersen i Fly havde besøg af sine børnebørn, og de blev lidt for støjende imod slutten, sagde han: 'Så, børn, no er æ mar'ken gjo'r for idå' — nu er markedet gjort for idag."

Med hensyn hærtill finner Aakjær det "ganske rimeligt" att *Marckens Liusning* avser

"indvielse og offentliggørelse" av den marknad som hölls i Varberg den 10 augusti.

Det förefaller mig föga antagligt, att man kan finna någon rimligare tolkning av den här nämnda skjutningen den 10 augusti 1640, än att slottets myndigheter därigenom "lyst på" larsmässo marknad.

Men kanske kan någon läsare lämna en bättre förklaring?

Thomas Renström — en efterlyst guldsmed

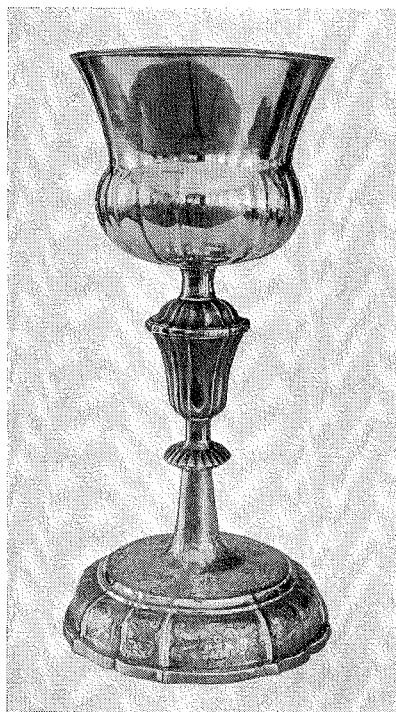
Av Erik Andrén

Thomas Hindrich Renström blev mästare i Karlshamn den 30 augusti 1714 under guldsmedsämberet i Karlskrona — Karlshamn hade då ännu inget eget ämbete. Detta har Gustaf Upmark läst i Karlskronaämbetets protokoll och det har föranlett honom att i sitt arbete om Guld- och silversmeder i Sverige placera Renström bland guldsmederna i Karlshamn, tidsbegränsad till detta enda år 1714.

Om man granskar karlskronaprotokollen noggrant, finner man knappast något mer av betydelse. Renström äskade ämbetet första gången några veckor tidigare, den 3 augusti 1714, och kallas då gesällen från Karlshamn. Efter mästarblivandet den 30 augusti uppräknas han i protokollen t. o. m. den 31 augusti 1717 tillsammans med ämbetets nio andra mästare (sex i Karlskrona och tre i Karlshamn) men utan att antecknas för erlagda kvartalspengar. Därutöver inte ett ord. Efter mästarblivandet har Renström uppenbarligen inte bevistat något sammanträde och inte erlagt de obligatoriska avgifterna, varför man 1718 utan några kommentarer upphört att räkna honom som ämbetsbroder.

Paul Wilstadius, vilken 1950 såsom separattryck ur Kronobergsboken utgivit ett arbete om Guld- och silversmeder i Växjö, har lämnat ytterligare bidrag till Thomas Renströms magra biografi. Han kan med stöd av Karlshamns vigselbok och Växjö dombok meddela,

dels att Renström ingått äktenskap i Karlshamn den 7 december 1712 med Catharina Zander, dels att han den 19 augusti 1713 på Växjö rådstuga fått löfte att avlägga bured "nästkommade Michaelis". Wilstadius tillägger att Renström icke synes ha utnyttjat löftet om burskap utan "egentligen var bosatt i Karlshamn". Likväl identifierar han Ren-

1. Nattvardskalk av silver, tillverkad 1743 av guldsmeden Sven Röding i Växjö. Tillhör Fröryds kyrka, Småland.

Guldsmeden S. Rödings silverstämplar.

2. Vinkanna av silver, tillverkad 1747 av guldsmeden Sven Rödning i Växjö. Tillhör Båraryds kyrka, Småland.

ström med den okände guldsmid (Upmark sid. 762) som använt en mästarstämpel med TR i monogram tillsammans med Växjö stadsstämpel.¹ "Varför han använder Växjö stadsvapen på sina arbeten är icke möjligt att fastställa", konstaterar Wilstadius.

Under förberedelserna för det nya arbetet om svenska guld- och silverstämplar har amanuensen Kersti Holmquist och jag förgäves sökt att med mantalslängdernas hjälp lokalisera Thomas Renströms verkstad. Att han inte

¹ Två likartade mästarstämplar förekommer tillsammans med Växjö stadsstämpel. En tredje avvikande mästarstämpel med TR-monogram — utan samband med någon stadsstämpel — finns på en sked från Gotland, daterad 1730 (Nordiska museet nr 5142). Denna stämpel har redan tidigare på goda grunder hänförts till Thomas Ronander, guldsmid i Visby från 1700-talets första år till sin död 1730.

bott i Växjö, hade redan Wilstadius kunnat konstatera, och att han inte bott i Karlshamn måste anses bevisat genom förekomsten av Växjö stadsstämpel på hans arbeten. Men han kunde inte heller påträffas i någon av socknarna runtomkring Växjö, ja han kunde inte återfinnas inom hela Kronobergs län. Mysteriet föreföll olösligt.

Men Wilstadius hade givit ytterligare en ledtråd när han skriver, att Renström arbetade i Karlshamn "till 1732 då han gör konkurs och försvinner från staden". En genomgång av Karlshamns dombok för år 1732 visade emellertid, att det inte var fråga om något konkursmål i Karlshamn. Den 5 och 7 augusti 1732 appellerade en tullnär inför Karlshamns rådsturätt mot kämnärsrättens i Sölvesborg "den 19 nästl. juli utfallne dom angående præferencen emellan guldsmiden Thomas Renströms creditorer". Och guldsmiden i Sölvesborg Thomas Renström företrädde av sin hustru Catharina Zander, som insänt en klagoskrift till rätten.

Nu var äntligen Renström inringad, och en kontroll i mantalslängderna för Sölvesborg bekräftade att han varit bosatt där med sin hustru från december 1720 och kanske något tidigare — i längden den 5 januari 1719 är han dock inte upptagen. Han omtalas i samband med konkursen i februari 1733 men avled synbarligen samma år, ty vid årsskiftet 1733—34 upptar Karlshamns mantalslängd "på gården nr 110 inhyses enkan Catrina Sander".

Då nu Renström definitivt knutits till Sölvesborg för tiden 1720—1733, kunde han omöjligt vara mästare till de med TR och Växjöstämpeln signerade pjäserna. Det måste vara någon i eller nära Växjö bosatt guldsmid som tillverkat dessa föremål, av vilka flera tillhörde sex kyrkor väster och norr om Växjö. Den enda återstående möjligheten att lösa denna del av problemet var att granska kyrkoräkenskaperna, där sådana bevarats från 1730- och 40-talen. För fyra av kyrkorna fanns räkenskaper i Vadstena landsarkiv. Kredit-sidorna för Angelstads kyrka gav inget resultat, för Åsenhöga kyrka endast vad "kalkens hemförsel från Växjö" kostat kyrkan 1745 och för Båraryds kyrka motsvarande kostnad för vinkanna och oblatask 1747. Men Fröryds kyrkas räkenskaper för 1743 blev en fullträff.

3. Oblatask av silver, tillverkad 1747
av guldsmeden Sven Röding i Växjö.
Tillhör Båraryds kyrka, Småland.

Där berättas utförligt bland extraordinarie
utgifter om kalken och vinkannen:

Låtit omlaga then gl. kyrkio kal-			
ken, som wåg	26½ lod		
pateenen desutom	4	„	
Lät lägga till 16 lod à 2:8 d.s.m.	36:—	d.s.m.	
arbetzlön för gl. silfret à			
—:8 d.s.m.	5:—	„	
för pateenen guld och arbetzlön	3:—	„	
Silff. kannan förgylt, därtill åt-			
gådt 1 gullring hwilcken är			
blefwen kyrkian [given]	6:—	„	
Guldsmeden släpte sielf till			
2¾ ducat à 6:—	16:16	„	
i arbetzlön	3:—	„	
Alt enliga quittance d. 15 julii			
1743 af M:r S. Röding	69:16	„	
För beswäret med färdslen			
fram och tillbakars	1:—	„	

Guldsmeden Sven Röding, verksam i Växjö
1736—1754, var tidigare känd genom två
stämplar, den ena med SR, den andra med
RÖDING. Men hur skulle man kunna kom-
binera monogrammet TR med Sven Röding?
En förnyad granskning av stämpeln visade att
den mycket väl kunde läsas som STR med en
gemensam stapel för alla tre initialerna. Och
till bokstaven T kunde Wilstadius ge en giltig
förklaring: guldsmedens fader, som var bild-
huggare, hette Torbjörn och sonen bör till
en början ha kallat sig Sven Torbjörnsson
Röding men senare slopat son-namnet.

Detta lilla detaljproblem — ett av de många
som mött oss vid utforskningen av de svenska
guldsmedernas historia — visar hur svårt det
kan vara att tids- och ortbestämma en hant-
verkare i 1700-talets Sverige. Men det visar
också hur en lycklig slump i sista stund kan
ge kompensation för många resultatlösa an-
strängningar.

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Örebro slotts historia under Bertil Waldén

Av Sigurd Wallin

BERTIL WALDÉN: *Några nya bidrag till Örebro slotts byggnadshistoria*. Meddelanden från föreningen Örebro läns museum XIII, s. 45—110, ill. Örebro 1941.

BERTIL WALDÉN: *Örebro slott som residens och ämbetsbyggnad*. En minnesskrift till landshövding K. J. Olsson. Örebro läns hembygdsförbund 1960, 280 s., ill.

BERTIL WALDÉN: *Residens och riks-salar. Några nya bidrag till Örebro slotts byggnadshistoria II*. Från bergslag och bondebygd, Örebro läns hembygdsförbunds årsbok 15 (Meddelanden XXVI), sid. 5—174, ill. Örebro 1960.

Bertil Waldén har satt framför sin senaste slottshistoria — tryckt i de båda publikationerna av år 1960 — en inbördes avvägning av sina föregångare i ämnet med ett så skarpkantat ställningstagande att det motiverar en förnyad titt på de gamle.

Lektor K. G. Grandinson var historiker med intensiv arkivkunnighet. Rad för rad är fullviktig därav i hans slottshistoria år 1901 i Nerikes fornminnesförenings meddelanden nr 2, vilken kom som en närmaste efterföljare till slottets förnyelse genom restaureringen 1897—1900. Sedd i vårt perspektiv av ett halvsekels byggnadshistoriska monumentforskning illustrerar den bjärt den enorma svårigheten att enbart av arkivnotisernas mångfald av små punktljusprickar — även om de alla vore i behåll — foga ihop en byggnadshistorisk ljusbild. Insamlingen är exemplarisk, fullständig

och klar, men tydningen famlar eller uteblir. Skörden tillhör efterkommande.

Lektor A. Kjellström står som Grandinsons sagesman anförd vid flera tillfällen och ägnas emfatisk tacksamhet. Han har varit den stora restaureringens kontrollant. Men det han citeras för ger ej intrycket av den tyngd som skulle följt med en förvärvat sammanhängande uppfattning om slottets tillkomsthistoria. Direktiakttagelser refereras som gjorda av andra personer. En ej fullföljd undersökning av byggnadshistoriskt nyckelvärde anföres. För historiskt viktiga upptäckter och deras behandling står byggmästaren helt ensam. Det är det konkreta intrycket av vad Grandinson fått från Kjellström.

I tryck har Kjellström icke själv redogjort för restaureringen eller sin historiska uppfattning om slottet, vilket står i motsats till hans förhållande till Nikolaikyrkan, det tidigare restaureringsföretag som stod mera helt under hans ledning. Där har han haft en bestämd uppfattning om byggnadshistorien och om restaureringens positiva uppgift att fullborda även det som de tidigare byggarna aldrig orkat med. — Kyrkans senaste historieskrivare anmärka dock på knappheten därvidlag i restauratorns protokollering av förloppet (Erik Lundberg och Bertil Waldén i Sveriges kyrkor, Närke I: 1, 1939, sid. 60).

Nittioalets slottsrestaurering, som landshövding Svedelius drev fram med stöd av ett entusiastiskt länsfolk, var fullkomligt i sin tids anda, en ombyggnad som förverkligade åtskilligt som byggherrarna ej mäktat eller ens förstått att göra. Men den hade som huvudföremål slottets exteriör. Det inre berödes

mer sekundärt. Oss förefaller det ändå som om en byggnadshistorisk undersökning bort föregå eller åtminstone framgå ur arbetena. Men en sådan har i varje fall ej kommit till synes.

De nya männens situation efter restaureringen — stadsarkitekten Dahlander och den 1904 utnämnde landshövding Nordström — gav nog tillfälle till annat än att enbart plocka lagrar. En första uppstädning av borggården framdrevs; den hade ej fått del av den stora restaureringen. En detaljerad uppmätning av hela slottet utfördes och man spårar på allihanda punkter detaljundersökningar med byggnadshistoriskt intressanta iakttagelser. Resultatet låg färdigt 1908 i en åskådlig byggnadshistorisk framställning (Örebro slotts byggnadshistoria) grundad på yrkeskunnig monumentundersökning såsom den stomme, på vilken det till stor del förut framlagda arkivmaterialet kunde appliceras. Det blev en påfallande klar byggnadshistoria, schematiskt stiliserad under rubriker som Örebro fäste, Örebro hus, Örebro slott osv. och, som författarna själva förutse, behäftad med hypoteser som kunde komma att falla. Det är — som Bertil Waldén nu säger — i sin ordning att beteckna denna mönstergilla monografi som den viktigaste källan för kännedomen om Örebro slott. Men — säger han också — det är alldeles felaktigt att dessa båda författare framstå som förtjänta forskare.

Recensenten avvaktar med spändaste förväntan täckningen för Waldéns omedelbart därefter uppspikade tes om lektor Adolf Kjellström som den fördolde idégivaren.

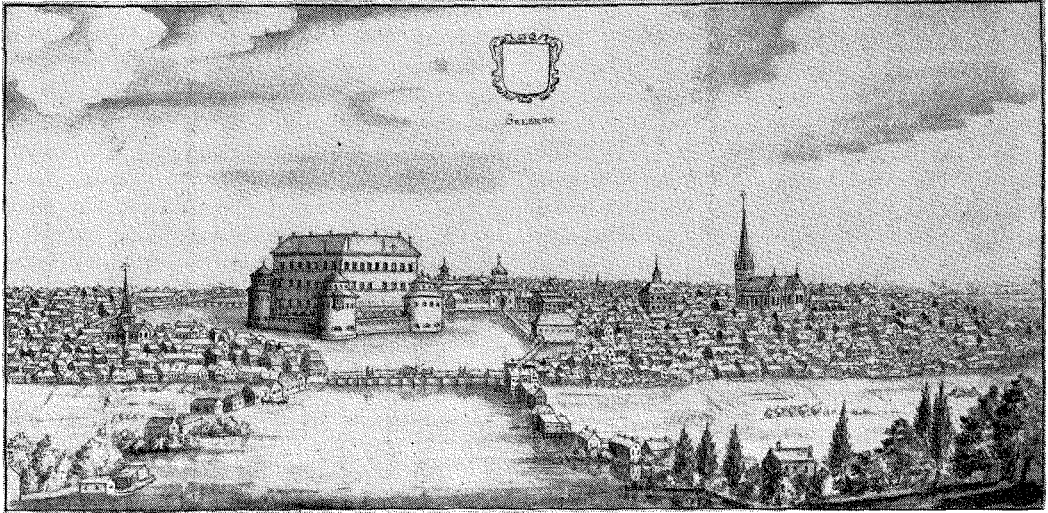
*

Waldén 1941 konstaterar att ingen grundlig behandling av slottets historia utförts efter Nordström-Dahlanders arbete, men att slottet under den gångna tiden varit föremål för flitig uppmärksamhet av de arkitekturhistoriska författarna inom landet, dock utan någon väsentlig revidering av det grundläggande verket. Ej heller gör han själv anspråk på att komma med någon sådan, ehuru tillfällena till revision varit rikliga. Nyinredningar under 1920-talet voro omfattande, bl. a. konstruktionen av en rikssal, men gingo knappast ut på historiska rekonstruktioner. Kulturhistoriskt anlagd var däremot bland annat en grundlig

utgrävning av borggården, utförd 1934 under Waldéns ledning och med Lars-Göran Kindström som dagkontrollant. Framför allt denna utgrävning har kompletterat slottets byggnadshistoria samtidigt som den pekat framåt mot ett önskvärt fullföljande genom gårdsfasadernas blottande. Den äldsta gårdsnivån framgrävdes ca 1,5 m under den nuvarande, vilken senare nivå var uppnådd redan vid byggnadsverksamheten på 1580-talet. Grävningsskartans viktigaste byggnadsgrunder blevo en fyrkant i sydvästhörnet innanför slottets ursprungstorn samt av pelarburna gallerier utmed gårdens kortsidor i söder och norr.

Hörntornens höjd är vidare det för hela slottets karaktär mest avgörande problem, som diskuteras med utgångspunkt från Nordström-Dahlanders 1600-talsrekonstruktion av slottet med alla fyra hörntornen i full höjd med slottsfyrcantens längor och kupoltäckta. Likheten med framför allt Uppsala slotts torn är i denna rekonstruktion påfallande. Med utförlig motivering kommer Waldén till den övertygelsen att tornen aldrig ha haft denna fulla höjd. Härvid spelar J. van den Avelens Sveciastick från år 1700 och dess teknade förarbeten i Kungl. Biblioteket en viss roll som tidig bild av slottet. En utvikning här till detta högtintressanta område kan därför ej vara omotiverad.

De bevarade förarbetena till Sveciabilden av Örebro stad kunna knappast ge något definitivt kunskapsresultat om slottet, i det läge som studiet av Sveciamaterialet över huvud ännu befinner sig. Och någon riktigt närgången specialgranskning av just Örebro bilden har som det förefaller knappast utförts. Man observerar en sådan detalj som kyrkan och det bedömande den fått. I den från väster sedda stadsbilden sägs den vara framställd med tornet i öster och koret i väster. Men uttagen ur stadsmiljön och återgiven ensam, såsom i Sveriges kyrkor (Närke I: 1, sid. 12) har den helt enkelt karaktären av en summarisk bild av kyrkan sedd från sydost, dess naturligaste skådesida. Som sådan är den åtskilligt mer porträttlik än de tecken för kyrkor och gårdar som 1600-talslantmätarna stundom gävo en individuell utformning och satte in i kartans skåderiktning utan hänsyn till husets orientering. Närmast till hands som jämfö-

1. Sveciabilden av Örebro stad från väster, lavering bland förarbetena i K. Biblioteket, Neschers samling 198.

relse är Thorings Örebrokarta 1703 (Meddelanden XIII, sid. 88), som har norr uppåt, både kyrkan och slottet nedlagda åt norr, men visande kyrkans sydsida, riktigt, och slottets östra ingångsfasad även den vänd åt söder! Det är väl ej alltför långsökt att gissa att Örebrostadsbilden med sin från marknivån upphöjda ögonpunkt kan ha konstruerats fram på underlaget av en karta och att monumentalbyggnaderna satts in närmast på lantmätaremetod. Man förutsätter då att originalskisser av Sveciaarbetets normala kvalitet funnits till förfogande. Men vem som i så fall utfört detaljskisser och konstruktionsarbete är oss ej bekant.

I fråga om Erik Dahlbergs närvaro i Örebro meddelar hans dagbok ett besök 1675 och åtminstone fem under 1690-talet. Vad han därvid kan ha utfört av teckningar är okänt. Ty de bevarade förarbetena äro — vem som än ritat dem — uteslutande ett senare stadiums ritbordsprodukter, som dessutom ha det intimeste samband med kopparstickaren Aveelens gravyr från år 1700. Den mest utförda av de tre teckningarna (K. Bibl., Dahlbergssamlingen 8:12) har tjänat som direkt förlaga vid graveringen, och den är därvid följd med den mest slaviska noggrannhet in i detaljer. Och i detaljerna äro t. o. m. privatgårdarna till

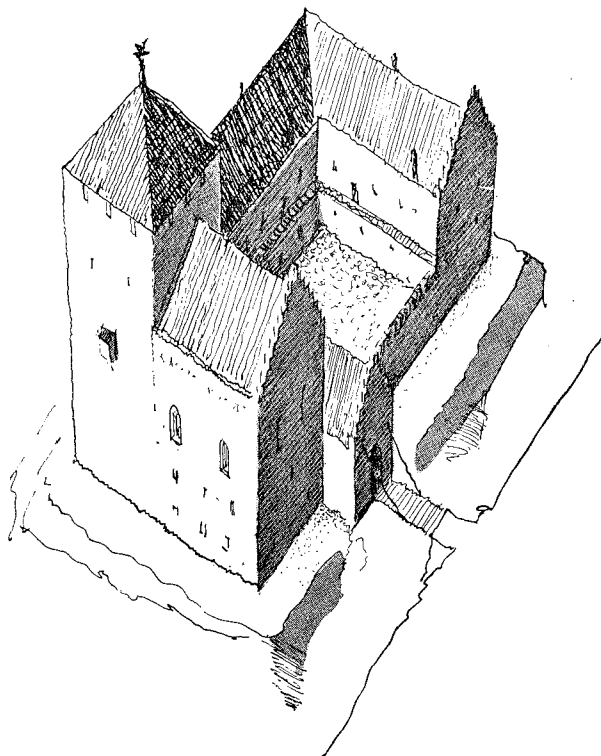
synes något för individuella för att vara rena ritarfantasier.

Den andra bevarade blyertsteckningen av Örebro (8:13) återger staden mer summariskt fast i stort på samma sätt, men skiljer sig i fråga om slottet. Medan staden är tecknad på fri hand är slottet ensamt uppskissat med linjal fastän säkerligen ej enligt något genomfört perspektivsystem. Västra fasaden, den mot Storbron, är emellertid åtskilligt kortare än på den mer genomförda teckningen 8:12. Men ett par svagt synliga vertikala konstruktionslinjer markera den blivande utökningen. Denna teckning (8:13) är alltså den tidigare. På densamma ha också inritats ett par sedermera ej använda förslag till hårdare beskärning av bilytan.

Den tredje bilden (Nescher 198) är en laverad kopia, kanske gjord för att pröva effekten av den tidigare blyertsbilden i dess oförändrade omfattning.

I de båda versioner som proceduren med dessa teckningar representera synes själva slottsbilden ha förlorat åtskilligt i detaljtrohet. Se t. ex. den s. k. fyrkanten, som utvecklats i omöjlig riktning. Men även den tidigare teckningens förhållande till originalet, byggnaden själv, är som synes medelbart.

*

2. Rekonstruktionsskiss över Örebrohus vid slutet av medeltiden. Det ursprungliga tornet står i sydvästra hörnet, den södra längan därinvid är närmast åskådaren. Ur Waldén 1960, teckn. av Iwar Anderson.

Waldén 1960 har upplevt friläggningen av borggårdsfasaderna vid en undersökning med putsavknackning år 1958—59. Flera observationer av intresse refereras från denna undersökning, vilken resulterat i en rekonstruktionsskiss av slottet vid slutet av medeltiden visande en trelängad borg om två och tre våningar med det höga äldsta tornet i sydväst-hörnet och den fjärde sidan i öster slutet med en mur med port.

Nyheterna, som registrerades vid undersökningen, voro främst att västra och norra längornas gårdsfasader voro medeltida betydligt högre än förut antagits och att sydlängan även åt gårdssidan visade stora spetsbågsfönster i mellanvåningen. Dessutom fann man en isolerad spetsbågig tegelportal i en sned murrest i nordöstra gårdshörnet och åtskilliga byggnadsrester i östmuren, vilkas redovisning och uttolkning skjutits i framtiden. Författarens summering lyder: slottets äldre bebyggelsehistoria är efter 1958 betydligt mera komplicerad och gåtfull än den föreföll vara före nämnda år.

Den centrala uppgiften för 1960 års författarskap är emellertid, som rubriken visar, slottsherreboningens utformning inom slottet under de växlande tider detta upplevat från tidig medeltid och fram till våra dagar. Ämnets tidsomfattning är alltså betydande och dess intressesfär når långt utöver den lokala horisonten.

Frågan om medeltidens borgherrebestads plats inom Örebroborgen är urkundligen allt annat än väl underbyggd. De äldsta antydningarna uppträda först långt fram på 1500-talet och de äro minsann även då i allra knappaste laget. Tvärsaker hypotes ut ifrån dem blir äventyrlig. En gissar på sydvästra borg-hörnet — en annan på det nordvästra. Sedan 1908 har också monumentunderlaget både vidgats och preciserats.

Själva den medeltida borgens uppkomst-historia är emellertid på det allra fastaste be-lagd i det stående monumentet. I sydväst-hörnet står till hela sin längd det fasta torn, som var borgens ursprungselement och till vilket stenhuslängorna anslötos. Den mest bibehållna

av dessa, sydlängan, bevisar själv att den i sin mellanvåning innehållit en festhall med gotiska muröppningar.

Vasatidens i Örebro belagda rumsbenämningar ange välkända medeltidsbegrepp, som tillhöra det reguljära borginnehållet. Men endast ett, borgstugan, är lokalt belagt, till nordvästhörnet. Perioden är lång och huslängorna ha väl ej kommit till på en gång. Omflyttningar äro alltså ej uteslutna. Gissningsproblemet har verkligen många obekanta. Det torde vara av nöden att ta i bruk alla tillgängliga hjälpmedel, även det jämförelsematerial som finnes så rikligt i den stora omvärlden. En befästningsanläggning med ett fristående torn som enda stenbyggnad skulle ha förlorat mycket i betydelse, om ej redan där funnits möjlighet för borgens egen herre att uppehålla sig vid avgörande tillfällen. Tornet är alltså det befästa residensets naturliga urcell. Och det är påfallande hur segt just den traditionen fasthållits att furstens själva bostadsrum, kungsmaket, förlägges till ett torn, även sedan bostadsmöjligheterna inom stenbyggda borgar vidgats till flerrummighet. Här rör sig byggnadshistorien nu på upparbetade forskningsbanor i en helt annan utsträckning än för ett halvt århundrade sedan. För allmänbildningen av Örebroförhållandena är sådant jämförelsematerial fullt brukbart för att ej säga outhärligt. Men så långt som fram till ett individuellt bevisbart fall räcker väl ej ens dagens material i Örebro slott.

Allmänsynen på just slottsherrarnas bostadstraditioner från medeltiden fram genom senare perioder har visat stor förmåga att tillföra byggnadsstudiet bärande synpunkter. Gången har varit bort från ensidigt fasadbedömmande, fram över planlösningstudier ända till det väsentliga, till själva kärnan, bostadens funktionsmässiga organisation. Människan ses som byggnadens levande element, dess förutsättning, innehåll och ändamål, som den residerande. Den egenskapen är den varaktiga, medan rollen av byggherre är blott en inledningsuppgift, en prologroll som sätter spelet igång. Som sådan är byggherren åtföljd av arkitekten-byggkonstnären och hela hans stab av tekniker, alla i övergående uppgifter som bli färdiga. Byggherren ensam stannar kvar, i sin egenskap av resident i residenset. Och

slottsherrar av alla grader ha ständigt sökt fylla sin sociala plikt på ett för tiden representativt sätt, dvs. att bo ståndsmässigt modernt.

Bostadshistorikerns uppgift innebär skyldigheten att följa modeväxlingarnas gång lika väl hos de högsta skikten i de centrala länderna som modifikationer och tidsförskjutningar nedåt utefter rangskalan och ut i kulturens perifera zoner. Men där inträder som en underlättande faktor för studiet den utomordentligt konserverande traditionsfastheten, som skär genom århundradena och bildar herrebostadens historiska ryggrad.

I Örebro känner man övergången från medeltiden till Gustav Vasa ur bostadssynpunkt egentligen endast genom inventarielistor över framför allt fatburspersedlar. Detta inventarium kan ofta förefalla magert t. o. m. i förhållande till ett rikt adelshus. Men man får väl tänka sig att en på ett kungligt slott bofast ståthållare, när en sådan fanns, kunde vara hänvisad till att hålla sin egen ståt. Dessutom förde nog en ständigt resande konung, som Gustav Vasa var, med sig åtskilligt från gård till gård av sådant som gjorde hans mak kungliga. Materialet till en grundligare översikt över Gustav Vasas tillgångar på detta område vilar i alla de olika slottens och kungsgårdarnas fatbursinventarier. En samlad och kommenterad utgåva av dessa urkunder är ett viktigt nummer på önskelistan för svenskt 1500-tals kulturhistoria.

Hertig Karls byggnadsverksamhet på Örebro slott får av Waldén en annan utformning än den tidigare antagna, och författaren ställer i utsikt en kommande bevisföring av allvarigare läggning än den nu givna, vilken betecknas som preliminär och populär. Läsaren förpliktas härigenom att tacka och ta emot vad han får och tacksamheten minskas ej av den ofta försiktigt alternativa formen hos framställningen. Huvudsaken är att slottets utbyggnad och försättning i beboeligt skick flyttas så tidigt att det furstliga, sedermera kungliga hovet kan placeras in i slottets första våning redan på 1580-talet. Karl IX-tidens furstebostad grupperas med norra längan som centrum. Kungen intar nordöstra hörnet och dess rundel, drottningen motsvarande nordvästra, hertigarna västlängan osv. Som sam-

manträdesrum för herremöten och riksdagar föreslås alternativt och successivt furstevåningens stora mittsal i norr och två av syd-längans våningar.

Det är tydligt att konturerna börjar bli åtskilligt påtagligare än tidigare. Men svårigheterna att tyda allehanda lokaluppgifter kvarstå ymnigt även rörande det höga herrskapets egna personer, särskilt när hertigenkonungen i sin rumssvit efterträdes i tur och ordning av sin änkedrottning och av sondottern som regerande drottning osv., medan kung Gustav Adolf begagnar drottningvåningen. Perioden bjuder på betydligt ökade möjligheter att lära känna även bostadsstandarden i fråga om fast inredning och lösöre. Författaren skänker här med fulla händer inventarieuppräknningar, som icke kunna undgå att ge åskådlighet åt vad en hovhållning betyder av omfattande självhushåll och yrkesmässig nyan-skaffning på alla områden. Tjänbarheten mellan nära nog ren magasinsinkapsling och ett talrikt hovs inkvartering och förplägnad även vid riksförsamlingar om flera hundra personer gör ett imponerande helhetsintryck. Men en detaljerad uttydning av de termspäckade uppräknningarna är en lika ouppnådd som lockande uppgift. Den uppgiften kräver ett ihärdigt och intensivt arbete, men detta kan också bli belönat med slutresultatet av en åskådlig föreställning om renässansresidenset.

Den närmaste tiden blev mer tyst och passiv. Men när man sedan kom fram till Karl XI:s dagar upplevde våningarna i slottet en förnyelse av säreget tidsmässig natur. Det utarmade kungliga lösöreståndet avlöstes plötsligt av en rik och bländande barockprakt genom reduktion från Magnus Gabriel De la Gardies dyrbart utrustade Käggleholm. Den karolinska kungafamiljen kunde till en tid bo kungligt i Örebro slott. Periodens landshövdingar residerade i gamla och nya trähus vid den yttre borggården, ett nog så märkligt studieområde. Men med Karl XII:s-tiden gick stäten även i Örebro över i en sönderfallande misär, som knappast kunde bli mer total.

År 1758 kom arbetet igång med slottets återupprättande enligt Hårlemanska ritningar. Sommaren 1761, då konung Adolf Fredrik med familj passerade Örebro på resa till och från Loka brunn, skedde övernattnings i ett

rikt rådmanshem i en gård av pryddlig karolinsk typ. Slottet besågs under pågående reparation. Fem år senare fick den nyutnämnde landshövdingen friherre Johan Abraham Hamilton, herre till fideikommisset Boo, bråda order att kronprins Gustav med sin blivande gemål Sofia Magdalena skulle mottagas. Den nyanordnade residensvåningen, som stod tom och ej var tagen i bruk, blev genom landshövdingens raskhet och med hans privata resurser iordningställd och statrummen dekorerade med målning i stilformer av blandad rokoko och nyantik. Man är därmed framme vid en inredning som ännu finnes i behåll, fastän man vet så gott som intet om möbleringen. Allt tyder på att denna var ren privategendom och att Närkes herrgårdar på 1700-talet bostadsmässigt representerade en vida högre konstantverksstandard än Örebro-slottets egen. Där existerade dock en nära samhörighet grundad på ett visst dynastiskt sammanhang även i landshövdingelängden. — I samma miljö som Gustav III:s brud kunde ännu Karl XIII hålla hov vid valriksdagen i Örebro 1810.

*

Nu följer 1800-talet, det brokiga århundrade då man har anledning att vänta sig bekantskapen med en följd av herremanshem av växlande modeformer i en och samma rymliga svit av slottssalar, ett sensationellt tillfälle av heminredningshistoria. Men nej! Man går fortfarande husesyn med syneinventarier och idel rumsbenämningar och gröna eller vita kakelugnar osv. som många tidigare varv. Missräkningen är fullgiltigt motiverad av det naturliga förhållandet att en privatmöblerad ämbetsbostad ingalunda behöver efterlämna inventarieuppgifter eller interiörbilder som vittnen om de hem som efter hand upprättats och brutits upp. Det är först fotografierna från periodens senare del som ge sådan åskådlighet i måttliga glimtar. Och det mynnar ut i hänvisning till Aug. Hahrs detaljerade skildring i Svenska slott och herresäten av den yngre landshövding Bergströms hem och sist i en ganska schematisk möbleringsredovisning från nutiden.

*

Vid slutet av denna innehållsdiga läsning finner man att även ett långt referatförsök

måste te sig magert. Men hur känner sig läsaren själv efter att vid landsantikvariens hand ha dragit igenom slottsvåningarnas alla stora och små utrymmen inte bara en gång, utan om och om igen för varje tidevarv med blott någon enstaka nypa frisk luft ute bland stora borggårdens timmerlängor? Är han mogen för ett sammanfattande omdöme om författarprestationen. Eller har han över huvud krafter kvar för annat än att känna en obegränsad respekt för energien och uthålligheten hos en slottsguide med aldrig sinande detaljkunskaper i ett malande flöde, som åhöraren omöjligt kan förmå att hålla samman, hur brinnande intressant än stoffet oupphörligt visar sig vara. Det är ej fråga om en färdigbearbetad vetenskapligt silad och sovråd kunskapsprodukt, det har författaren själv deklarerat. Än mindre serveras här en lättjutna popularisering, ty en sådan klarnad brygd kommer ej till annat än som resultatet av den grundlärd

vetenskapligheten. Eller känner Waldén sig mogen att mäta sina krafter med föregångaren Grandinson inte bara i arkivlärdom utan därjämte i monumentkännedom och arkitektur- och kulturhistoria och önskar att här få visa upp sin rika materialsamling? Är det så, må vi önska honom snart välkommen åter om ock med vetenskaplighetens fulla börda.

*

I den särskilda minnesskriften till landshövding K. J. Olsson inramas den härovan omhandlade residenshistoriken av framställningar som röra länets och länsstyrelsens historia. Närmast ansluten till slottshistoriken är en utförlig sammanställning av länsstyrelsens lokaler inom slottet och vid Stora borggården. Länets och dess skiftande föregångares växlande administrativa former och områden är föremål för en översikt. Fogdar, hövitsmän, ståthållare och landshövdingar förtecknas med biografiska data och ett trettiotal porträtt.

STEN LUNDWALL: *Generationsväxlingen inom romantikens klassicism*. Résumé français. Nordiska museets handlingar 54. Stockholm 1960. 260 s., ill. Pris kr 40:—.

Sten Lundwalls doktorsavhandling är såsom sådan en ovanlig produkt i flera hänseenden. Den är ovanlig genom sitt ämne — en ideologisk undersökning av konståskådningen under större delen av 1800-talet — såväl som genom den högklassigt litterära form i vilken detta komplicerade ämne behandlas. Den är också ovanlig genom sin disposition — en rad av essayer, tämligen fristående i förhållande till varandra men sammanhållna genom en inre röd tråd, som man ibland nästan förlorar ur sikte i den brokigt mönstrade väven. Så till vida närmar sig avhandlingen till sin karaktär sådana numera allt vanligare naturvetenskapliga doktorsavhandlingar, som bara består av ett antal hophäftade uppsatser. Detta avsteg från den humanistiska traditionen är emellertid en angelägenhet mellan författaren och betygsnämnden, vilken enligt förljudande har givit sin fulla absolution. Till denna rättvisa

generositet lyckönskar man författaren utan förbehåll.

Det kan dock inte hjälpas att man ställer kraven litet annorlunda på en doktorsavhandling än på andra vetenskapliga publikationer. Man tycker sig ha rätt att kräva att den skall utgöra en undersökning med klar målsättning och metodik. Lundwalls bok är snarare en skildring, en levande och fängslande och lärd berättelse, än en skarpsinnig dissikering som blottlägger de inre sammanhangen. I inledningskapitlet om ämnet och metoden anger han att han vill söka karakterisera generationsväxlingarna inte som perioder av konventionellt slag utan enligt vissa symboler och attityder. Denna uppläggning av arbetet verkar vid första påseende ganska konstruerad, och läsaren undrar hur det skall lyckas författaren att pressa in sina undersökningsobjekt i det liksom på förhand uppställda schemat. I fortsättningen av framställningen märker man — lyckligtvis — dock föga av dessa från tysk konstfilosofi lånade slagord. Men man märker heller inte så mycket av svaren på de problem, som avhandlingens på en gång rätt snäva och ganska pretentiösa titel gav

förhoppning om att man skulle få belysta: själva generationsväxlingens problematik. Vad var det ytterst som gav de fyra skildrade generationerna deras olika karaktär? Vilka krafter drev fram skiftningarna? Varmed sammanhänge de i nationens politiska, sociala och litterära utveckling?

Nu är väl läsaren i själ och hjärta fullkomligt tillfredsställd med att författaren har givit sitt arbete den form som har passat hans vackra utförsgåvor. Man avnjuter med välbehag den berättarglädje och den lättflytande och vårdade stil varmed Lundwall skildrar sina fyra huvudpersoner: L. J. von Röök, Axel Nyström, F. W. Scholander och Viktor Rydberg. Sammanställningen av dessa namn kan verka överraskande men är onekligen skickligt funnen, och den ger vid handen att det här icke är fråga om konsthistoria i vedertagen mening utan om en undersökning av idéer och uppfattningar. Författaren besitter en ingående kännedom om tidens tankeströmningar och om källmaterialet i många opublicerade brevsamlingar och dagböcker, vilket gör att man kommer de skildrade personerna och deras föreställningar mänskligt nära. Man skulle kunna peka på mångfaldiga fina analyser och träffande karakteristiker. Anmälaren vill för egen del som exempel framföra sin uppskattning av Lundwalls slående riktiga synpunkter på Nyströms och Brunius' i grunden olika inställning till det evigt aktuella problemet om Lunds domkyrkas restaurering.

Bokens essayistiska uppläggning gör det rätt meningslöst att tala om ofullständigheter i framställningen. Ämnet skulle dock självfallet ha erhållit en rikare belysning om göticismen hade indragits i skildringen. Att den

unge Nyström tillhörde samma krets som Fogelberg och Sandberg är endast antytt med ett par ord, och först på tal om sengöticismen dröjer författaren något utförligare men knappast tillräckligt vid denna märkliga tidsföreteelse, så betydelsefull för frigörelsen från den klassiska traditionen. En annan sak som Lundwall säkert inte har förbigått på grund av otillräcklig insyn utan av annan ökänd anledning, är striden om nationalmuseibyget, i vilken dock bokens tre äldre huvudpersoner var djupt, delvis lidelsefullt engagerade. Något som förvånat mig är också att jag inte kunnat finna (register saknas) ett enda omnämnande av en sådan man som Lorentz Dietrichson, vilken spelade en så viktig roll i landets konstliv efter sekelmitten. Det skulle ha varit ofantligt intressant att ha fått denna märkliga gestalt inplacerad i det porträttgalleri som författaren tecknar med säker hand, så mycket hellre som dennes stora och innehållsrika självbiografi erbjuder en tacksam utgångspunkt för en värdering av hans gärning.

De strödda erinringar som här framförts har varit av mera metodisk art och får inte bortskymma det faktum att Sten Lundwalls avhandling är ett framstående lärdomsprov och en förnämlig litterär produkt, som presenterar sitt ämne med personligt engagemang och med en levande framställningskonst. Man vill gärna hoppas att boken skall stimulera författaren själv och andra forskare till fördjupade studier rörande de varandra korsande, motsatta och stödjande ideologier, som kännetecknar 1800-talet, denna fascinerande, komplicerade och oerhört viktiga epok, då grunden lades för den utveckling ur vilken vår egen generation har framgått.

Bengt Thordeman

KORTA BOKNOTISER

STURE BOLIN: *En skånsk prästson i Amerika*. Gleerups. Lund 1960. 131 s., ill. Pris kr 13: 50.

Är det inte fråga om rikspolitiska eller riks-ekonomiska sammanhang bruka svenska historieprofessorer inte just syssla med lokal- och personhistoria. När professor Sture Bolin i Lund med sin lilla bok *En skånsk prästson i Amerika* nu gjort ett undantag, så har det sina alldeles särskilda personliga orsaker: det är om tjocka släkten han skriver. Men prästsonen från Trolle-Ljungby i nordvästra Skåne Jonas Wallengren, som i 20-årsåldern 1856 emigrerade till Amerika, har å andra sidan mer än ett släkt- och individintresse. Han representerar en bestämd typ i de tidiga emigranternas brokiga skara: ynglingen som reser bort mindre på grund av nöd än av äventyrlust och som hastigt vill vinna lyckan genom att vaska guld och inmuta silvergruvor. Det är Robert i Mobergs emigrantroman och att dennes öde även blev Wallengrens är väl sannolikt om också ovisst. Det är ett tjugotal brev hem till föräldrar och syskon som Wallengren skrivit. De återspegla det växlande ekonomiska och politiska tidsläget men också brevskrivarens efter fyra år förändrade syn på USA: "här är det godt tillfälle för arbetskarlen att lefva så godt som miljonären" (1857), "friheten i America är i många afseenden på det aldra grofvaste sätt missbrukad; och lagarna vända och vrida de efter bäst passande behag" (1861). Bolin har kommenterat breven och familjekretsens öden med en förening av krönikörens berättarglädje och historikerns ackuratess.

S. S.

Om visor och låtar. Studier tillägnade Sven Salén den 7 nov. 1960. Skrifter utg. av Svenskt visarkiv 2. Stockholm 1960. 224 s., ill. med noter. Pris kr 20: —.

För ett decennium sedan började Svenskt visarkiv i Stockholm sin verksamhet. En avgörande

hjälp såväl vid starten som för det fortsatta arbetet har lämnats av skeppsredare Sven Salén och den festskrift som arkivet i fjol ägnade sin mecenat och gynnare på hans 70-årsdag innebar sålunda ett välförtjänt tack. Visarkivets initiativtagare Ulf Peder Olrog ger en översikt av det omfattande registreringsarbete arkivet redan utfört och skisserar olika framtidsplaner. Arkivets huvuduppgift är att genom kopiering i sin helhet centralisera, katalogisera och sammanställa det svenska vismaterialet; som forskningsinstitut har arkivet visat sig så framgångsrikt och arbetsdugligt, att det nu borde vara på tiden att staten åtog sig det ekonomiska ansvaret för detsamma. De stimulerande möjligheter arkivet gett forskningen har också kommit till synes på olika sätt, så också i bidragen till festskriften till Salén. I en väsentlig och välgående undersökning åskådliggör Karl-Ivar Hildeman, hur den medeltida balladstilens upplösning bottenar i sociala omkastningar, förändrade funktioner och nya utifrån kommande stilideal. Riddarvisorna försvunno, de politiska visorna kommo i stället. I sin studie om visan om slaget vid Stångebro 1598 har Bengt R. Jonsson lämnat ett bidrag till konkretiseringen av de senare visornas tillkomst genom att med ett lyckligt fynd ha identifierat Stångebrovisans diktare. Dag Strömbäck tar upp visorna om Staffan stalledräng och om Staffan och Herodes till förnyad granskning och menar med all rätt, att dessa visor ha ett gemensamt upphov. Mats Rehnbergs stora materialsamling av ramsorna kring de militära signalerna presenterar en sentida folkdikning, som kan synas spontan och tillfällig men som också den visas ha sin internationella motsvarighet. I detta sammanhang kan påtalas den i denna festskrift liksom i andra motsvarande fall föreliggande underlåtenheten att förse bidragen med sammanfattningar på utländskt språk. Festskriften innehåller i övrigt bidrag av Otto Andersson, Matts Arnberg och Carl-Allan Moberg, bidrag som anknyta till arkivets verksamhet också på melodiforsknings fält.

S. S.

SVENSK KULTURHISTORIA

i böcker utgivna av Nordiska museet

<i>En bok om Svindersvik</i> av Andreas Lindblom m. fl.	9:—	<i>Modedräkter 1600—1900</i> av Gunnel Hazelius-Berg	7:—
<i>Tapeter</i> av Ingemar Tunander	9:—	<i>Leksaker och spel</i> av Arne Björnstad	6:—
<i>Mälsåker — ett Tessinslott vid Mälaren</i> av Erik Andréén	9: 50	<i>Svenska byar, I—II,</i> av Sigurd Erixon	60:—
<i>Bastu och torkhus i Nordeuropa</i> av Ilmar Talve	48:—	<i>Smycken i svensk ägo</i>	24:—
<i>Julita klostets godspolitik</i> av Per Stensland	5:—	<i>Skolseder från Skara</i> av Allan Nilsson	5:—
<i>Broderier</i> av Anna-Maja Nylén	5:—	<i>Staffordshirefigurer</i> av Rut Liedgren	10:—
<i>Norrländskt sågverksliv</i> av Reinhold Olsson	10:—	<i>Leva i brukssamhälle</i> av Björn Hallerdt	12:—
<i>Spelkort</i> av John Bernström	7:—	<i>Så bodde vi. Arbetarbostaden som typ- och tidsföreteelse</i> av Rut Liedgren	15:—
<i>Bruks herrgårdar i Gästrikland</i> av Hans Beskow	45:—	<i>Parkettläggarna</i> av Arvid Lundström	10:—
<i>Helgerum i Tjust</i> av Manne Hofrén	14:—	<i>Ur och urverk</i> av Sten Lundwall ..	18:—
<i>Flaskor och glas</i> av Elisa Steenberg	9:—	<i>Rokokomöbler</i> av Marshall Lagerquist	25:—
<i>Löfholmens Theatersällskap 1828—1830</i> av Arvid Bäckström	15:—	<i>Generationsväxlingar inom romantikens klassicism</i> av Sten Lundwall ..	40:—
<i>Dalmålningarna och deras förlagor</i> av Svante Svärdström	18:—	<i>Livgardisten han kommer till Gud. Studier i den militära folkdiktningen</i> av Mats Rehnberg	7:—
<i>Järnsmidet i Vasatidens dekorativa konst</i> av Brynolf Hellner	20:—	<i>Kistor</i> av Gösta von Schoultz	4:—
<i>Slagan och andra tröskredskap</i> av Dag Trotzig	12:—	<i>Organisterna i Västerås stift</i> av Josef Sjögren	40:—
<i>Sledges and Wheeled Vehicles</i> av Gösta Berg	10:—	<i>Folkdräkter</i> av Anna-Maja Nylén ..	12:—
<i>Gångstigslandet</i> av Sigurd Dahlbäck	20:—	<i>Hallandsgårdar</i> av Albert Sandklef	28:—
<i>Linvävarämbetet i Malmö och det skånska linneväveriet</i> av Ernst Fischer	36:—	<i>Folkligt dräktskick i Vingåker och Österåker</i> av Anna-Maja Nylén ..	16:—
<i>Lapsk kultur vid Stora Luleälvns källsjöar</i> av Ernst Manker	45:—	<i>Prästgårdsminnen</i> av Lars-Gabriel Andersson	10:—

Romantikens klassicism

av STEN LUNDWALL

Pris 40: —

”Romantikens klassicism’ är en ovanlig doktorsavhandling däri att den utan att ge avkall på grundlighet och lärdom är fängslande och lättläst också för den vanliga kulturintresserade läsaren. Det är en levande bok, full av ögonblicksimpresioner från 1800-talets försvunna Rom, Paris, München, av spontana kommentarer inför de stora mästarna och berömda monument som vi fortfarande beundrar, men som vi upplever på vårt sätt, liksom våra förfäder gjorde på sitt.”

Göran Schildt i Svenska Dagbladet

Så bodde vi

av RUT LIEDGREN

Pris häft. 15: —

Inb. 18: 50

”Bokens illustrationsmaterial är representativt. Det består av ett stort antal fotografier och ritningar som belyser arbetarbostadens förändringar. Framställningen är en populär men samtidigt högt kvalificerad saklig redogörelse för ett avsnitt av vår socialhistoria som hittills ägnats alltför lite uppmärksamhet.”

Torsten Frennberg i Ny Tid

NORDISKA MUSEET